

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการคือ ประการที่หนึ่ง เพื่อศึกษาความรู้ในการใช้สมุนไพรในชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง ประการที่สอง เพื่อศึกษาการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรและประการสุดท้าย เพื่อศึกษาผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ โดยศึกษาในเขตตำบลทาบลาตุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน เพื่อเข้าใจในประเด็นที่ศึกษาอย่างครบถ้วนผู้ศึกษาได้แบ่งผลการวิจัยออกเป็น 4 ขั้นตอนคือ

4.1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา

4.1.1 ข้อมูลทั่วไปของตำบลทาบลาตุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

4.1.2 ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้านทาตุ

4.2 ความรู้ในการใช้สมุนไพร

4.2.1 ระดับปัญญา

4.2.2 ระดับปฏิบัติการ

4.3 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร

4.3.1 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในรูปแบบดั้งเดิม

4.3.2 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในรูปแบบใหม่

4.3.3 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในชุมชนและระหว่างชุมชน

4.3.4 เครือข่ายการเรียนรู้

4.4 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและการพึ่งพาตนเอง

4.4.1 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อสมุนไพร

4.4.2 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อระบบนิเวศ

4.4.3 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อมนุษย์

ด้านการพึ่งพาตนเอง

4.1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา

ผู้ศึกษา ได้คัดเลือกพื้นที่ทำการศึกษาเป็นชุมชนชนบท อยู่ในเขตจังหวัดลำพูนคือ ตำบล ทาปลาตอก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีปรากฏการณ์ตามประเด็นที่ผู้ศึกษาได้ตั้งไว้

4.1.1 ข้อมูลทั่วไปของตำบลทาปลาตอก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

ข้อมูลทั่วไป

ตำบลทาปลาตอก ได้รับการจัดตั้งตามกฎหมาย ลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 เมื่อปี พ.ศ. 2482 และได้ยกฐานะเป็นสภาตำบลนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 พื้นที่ในตำบลทาปลาตอก ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ป่าไม้ ได้แก่ ไม้สัก ไม้เต็งรังและมีพื้นที่บางส่วนอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาน มีลำน้ำสายสำคัญที่เป็น เส้นเลือดหล่อเลี้ยงชีพราษฎรชาวทาปลาตอก คือ ลำน้ำทา ซึ่งลำน้ำทาได้ไหลผ่านพื้นที่ทุกหมู่บ้าน

พื้นที่

ตำบลทาปลาตอก มีพื้นที่ทั้งหมด 14,374 ตารางกิโลเมตร หรือ 89,840 ไร่ แบ่งการปกครอง ออกเป็น 13 หมู่บ้านดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านทาภู	มี 204 ครัวเรือน
หมู่ที่ 2 บ้านทาป่าสัก	มี 355 ครัวเรือน
หมู่ที่ 3 บ้านทาทุ่งไผ่	มี 113 ครัวเรือน
หมู่ที่ 4 บ้านทาชมพู	มี 238 ครัวเรือน
หมู่ที่ 5 บ้านทาปลาตอก	มี 259 ครัวเรือน
หมู่ที่ 6 บ้านทาป่าเปา	มี 193 ครัวเรือน
หมู่ที่ 7 บ้านทาสองท่า	มี 124 ครัวเรือน
หมู่ที่ 8 บ้านขุนตาน	มี 54 ครัวเรือน
หมู่ที่ 9 บ้านศรีทรายมูล	มี 114 ครัวเรือน
หมู่ที่ 10 บ้านปางอ้อ	มี 55 ครัวเรือน
หมู่ที่ 11 บ้านสถานี	มี 41 ครัวเรือน
หมู่ที่ 12 บ้านแม่ป่าข่า	มี 35 ครัวเรือน
หมู่ที่ 13 บ้านป่าดิงใต้	มี 89 ครัวเรือน

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ จรดเขตตำบลบ้านกลาง และตำบลมะเขือแจ้ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

ทิศใต้ จรดเขตตำบลเวียงตาลและตำบลวอแก้ว อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง

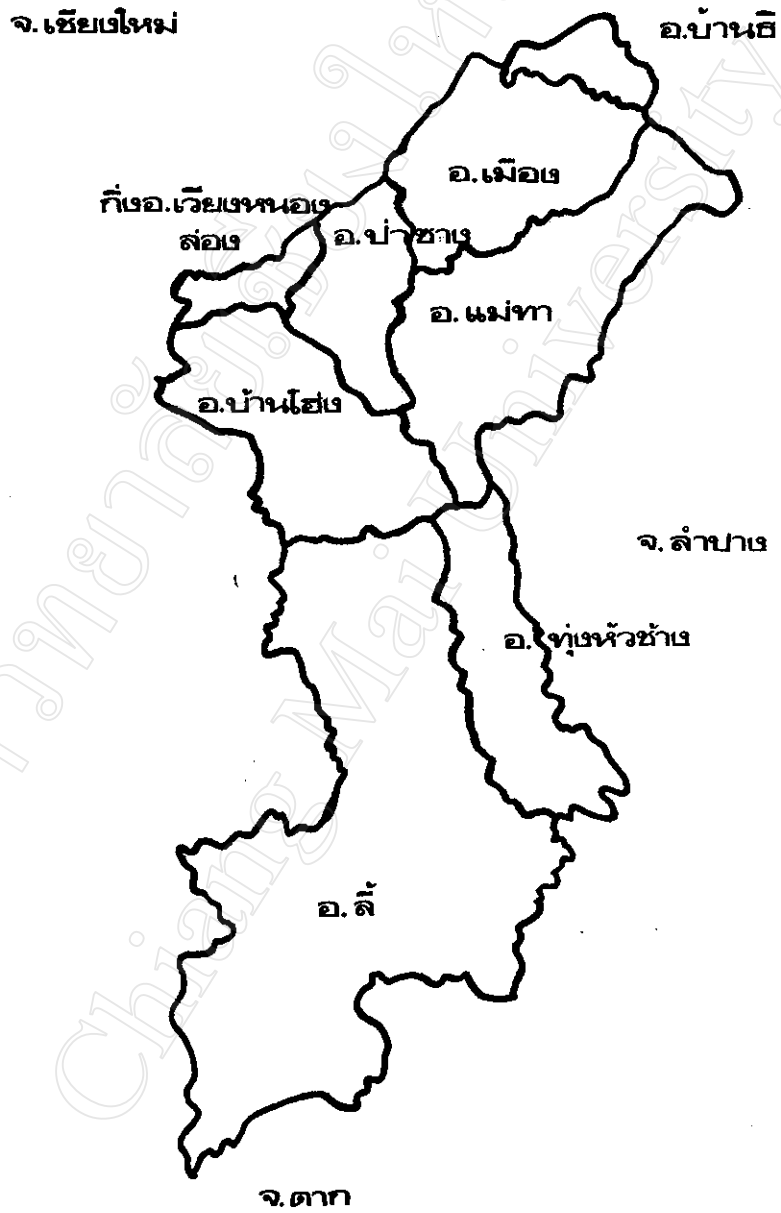
ทิศตะวันออกจรดเขตตำบลบ้านคำ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และตำบลแม่ทา อำเภอ

สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

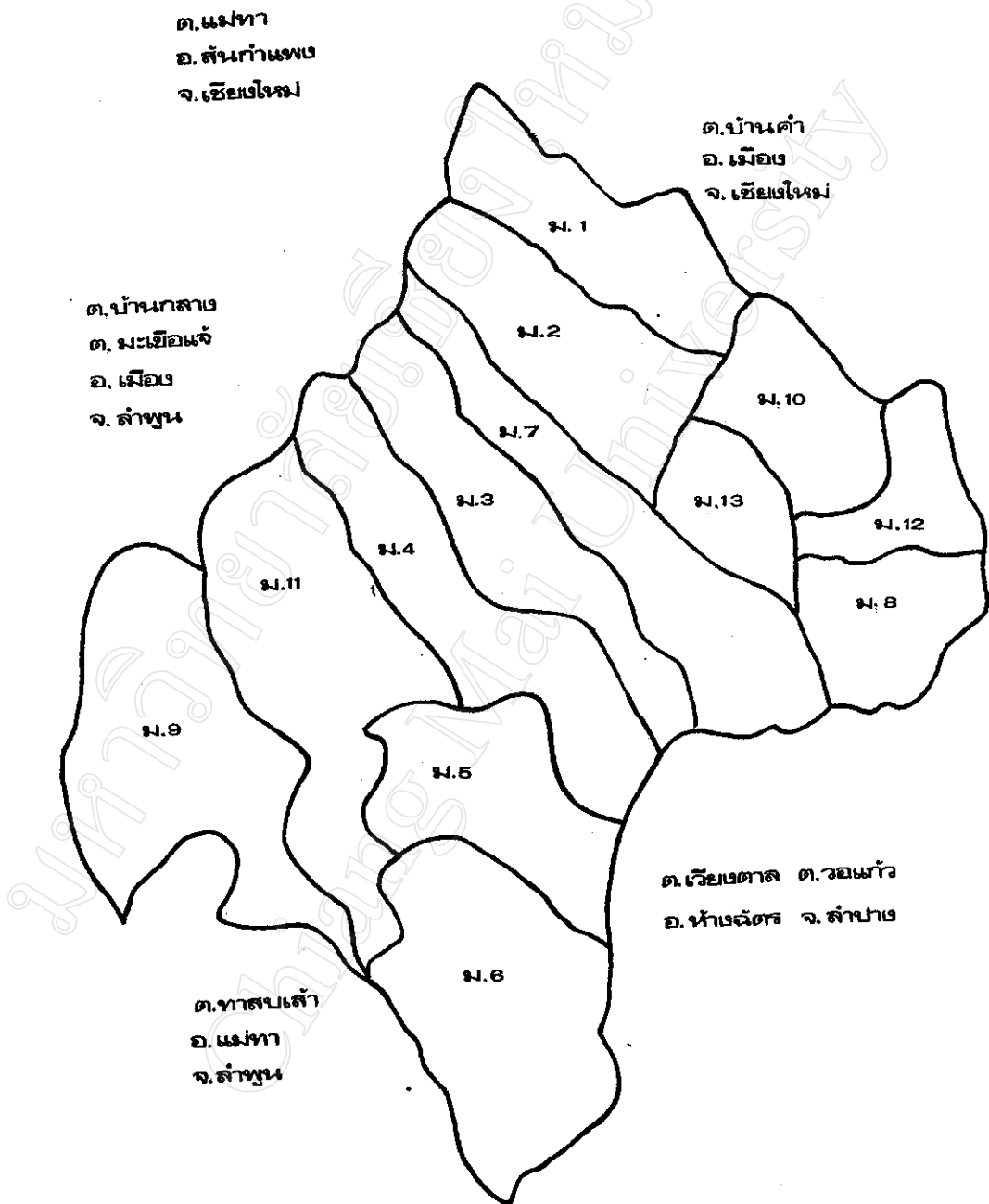
ทิศตะวันตก จรดเขตตำบลทาสบเส้า อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

แผนภูมิที่ 2 แผนที่จังหวัดลำพูนแสดงที่ตั้งอำเภอของจังหวัดลำพูน

แผนภูมิที่ 3 แผนที่ตำบลทาบลาด

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนประชากรในตำบลทาบลาตุก

ข้อมูลประชากรแยกเพศ จำนวนครัวเรือน รายหมู่บ้าน

หมู่ที่	ชื่อบ้าน	ชาย	หญิง	รวม	จำนวนหลังคาเรือน	จำนวนครัวเรือน
1	ทาตู	387	361	748	214	204
2	ทาป่าสัก	621	644	1,265	366	355
3	ทาทุ่งไผ่	231	218	449	117	113
4	ทาชมพู	415	441	856	231	238
5	ทาบลาตุก	484	514	998	260	259
6	ทาป่าเป้า	396	419	815	197	193
7	ทาสองท่า	348	230	578	126	124
8	ขุนตาน	114	100	214	49	54
9	ศรีทรายมูล	248	234	482	133	114
10	ปงอ้อ	119	128	247	62	55
11	สถานี	76	80	156	40	41
12	แม่ป่าช้า	67	67	134	37	35
13	ป่าดั่งไค้	188	163	351	93	89
		3,694	3,599	7,293	1,925	1,874

ที่มา : ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลทาบลาตุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

สภาพเศรษฐกิจ

ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เลี้ยงโค สวนลำไย รับราชการ ลูกจ้างใน โรงงานนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือจังหวัดลำพูน

ด้านการศึกษา

ศูนย์เด็กเล็ก มีศูนย์เด็กเล็ก 4 แห่ง ตั้งอยู่หมู่ที่ 1, 4, 5, 7

ระดับประถมศึกษา มีโรงเรียนประถมศึกษาอยู่ 10 แห่ง ตั้งอยู่หมู่ที่ 1,2,3,4,5,6,7,8,9

ระดับมัธยมศึกษา มีโรงเรียนมัธยม 1 แห่ง ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 บ้านทาป่าสัก

ด้านศาสนา

ราษฎรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัด 12 แห่ง ตั้งอยู่ หมู่ที่ 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,13
กิจกรรมทางศาสนา ที่ได้รับการสนใจจากประชาชน ได้แก่ กิจกรรมวันเข้าพรรษา วัน
ออกพรรษา ประเพณีปีใหม่ ประเพณีแข่งเรือ ประเพณีสงกรานต์วัดท่ากุ่มแก้ว ประเพณีสงกรานต์
ธาตุดอยท่าขมภู ประเพณีสงกรานต์ธาตุดอยน้อย ประเพณีสงกรานต์พุทธบาทจำลอง งานสงกรานต์
ธาตุดอยกุ่มเบ็ญน้อย ประเพณีปล่อยหลวงพ่อ ทำบุญสลากภัต กิจกรรมต่างๆ ได้รับความร่วมมือ
จากประชาชนทั่วไป ทั้งส่วนราชการและเอกชน

ด้านสาธารณสุข

มีสถานอนามัยประจำตำบล 2 แห่ง ตั้งอยู่ หมู่ที่ 2 บ้านท่าป่าสัก และหมู่ที่ 4 บ้านท่าขมภู
และมีเจ้าหน้าที่สาธารณสุข จำนวน 7 คน

งานประเพณีที่สำคัญ

- งานประเพณีสงกรานต์ธาตุดอยกุ่มเบ็ญ หมู่ที่ 6 บ้านท่าป่าเป่า (เดือน 5 เหนือ ขึ้น 15 ค่ำ)
- งานประเพณีสงกรานต์วัดท่ากุ่มแก้ว หมู่ที่ 1 บ้านท่ากุ่มและงานประเพณีสงกรานต์
ธาตุดอยน้อย วัดท่าปลาตึก หมู่ที่ 5 บ้านท่าปลาตึก (เดือน 8 เหนือ แรม 8 ค่ำ)
- งานประเพณีสงกรานต์ธาตุดอยท่าขมภู หมู่ที่ 4 บ้านท่าขมภูและงานประเพณีสง
กรานต์พุทธบาทจำลอง วัดดอยขุนตาน หมู่ที่ 8 บ้านขุนตาน (เดือน 9 เหนือ แรม 15
ค่ำ)

4.1.2 ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้านท่ากุ่ม

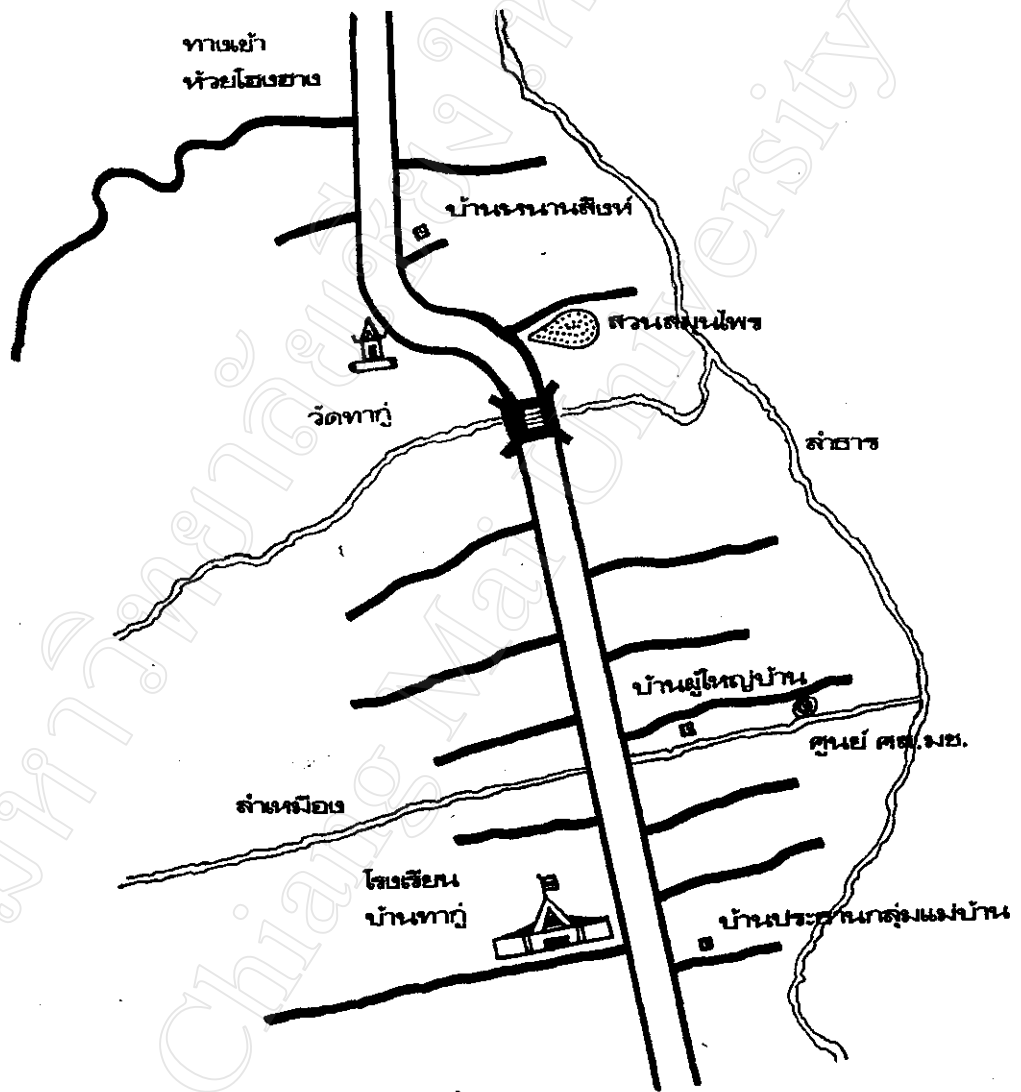
ประวัติหมู่บ้านท่ากุ่ม

หมู่บ้านท่ากุ่มเป็นหมู่บ้านที่มีการก่อตั้งมาเป็นเวลานานประมาณ 90 ปี ในอดีตบริเวณ
หมู่บ้านแห่งนี้เป็นที่ป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ผู้ที่มานบุกเบิกท่านแรกคือ ครูบาใจ สิงห์ไชโย ซึ่งอยู่
ตำบลมะเขือแจ้ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน เริ่มแรกท่านได้รื้อจอมปลวกที่มีขนาดใหญ่และ
มีความสูงพอสมควร เมื่อรื้อจอมปลวกแล้ว ได้พบพระธาตุและแก้วแหวน เงิน ทอง จำนวนหนึ่ง ท่านจึง
ได้สร้างธาตุครอบไว้ หลังจากนั้นได้มีชาวบ้านเข้ามาอาศัยอยู่ โดยมีชาวบ้านจำนวน 3 ครอบครัว
เข้ามาอยู่ก่อน ซึ่งครอบครัวแรกคือ พ่อหลวงปิง ไชยะรังสี หลังจากนั้นได้มีการสร้างวัดในบริเวณ
ที่พบพระธาตุ เมื่อสร้างวัดเสร็จแล้ว 2 ปี มีชาวบ้านย้ายมาอยู่อีกประมาณ 20 กว่าครอบครัว จึงเริ่ม

เป็นหมู่บ้านและเรียกชื่อหมู่บ้านตามภูที่วัดเป็นหลัก ซึ่งมีชื่อเรียกต่อมาว่า “ทาภู” และมีผู้ปกครองที่เรียกว่า แก้วบ้าน หมายถึงผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือ

1. นายอนุ ใจวงศ์
2. นายดี แก้ววงศ์
3. นายหนาน ใจวงศ์
4. นานวงศ์ อุปละคำ
5. นานปิ่น ใจะวงศ์
6. นายกำ ขะลา
7. นายปัญญา ปัญญาวงศ์
8. นานดืบ ไชยมาศวงศ์
9. นายภู ปัญญาทอง
10. นายแถว กันธิมา
11. นายภู ปัญญาทอง
12. นายบุญตัน ฟูเฟื่อง
13. นายสุพัฒน์ กันธิมาวงศ์

แผนภูมิที่ 4 แผนที่หมู่บ้านท่ากู๋

สภาพทั่วไปของบ้านทาถู

บ้านทาถู เป็นหมู่บ้านเล็กๆ อยู่ทิศเหนือสุดของอำเภอแม่ทา ติดต่อกับตำบลแม่ทา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ระยะทางจากแยกบ้านทาศาลา หรือห่างจากอำเภอแม่ทาประมาณ 18 กิโลเมตร

อาณาเขต

- ทิศเหนือ จรดกับเขต ตำบลแม่ทา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
- ทิศใต้ จรดกับเขตบ้านทาป่าสัก ตำบลทาปลาดุก
- ทิศตะวันออก จรดภูเขา
- ทิศตะวันตก จรดภูเขา

ลักษณะภูมิอากาศ

ฤดูร้อน อากาศร้อน ฤดูหนาวอากาศหนาวจัด

การคมนาคม

มีสองทางคือ จากอำเภอแม่ทา สู่ทางแยกเข้าตำบลทาปลาดุก (ทางเข้าอุทยานแห่งชาติ ดอยขุนตวน) ผ่านเขตบ้านทาปลาดุก บ้านสถานี บ้านทาชมภู บ้านทาทุ่งไผ่ บ้านทาป่าสัก จนถึงหมู่บ้านทาถู ตลอดทางที่เข้าสู่หมู่บ้านทาถูเป็นถนนลาดยางตลอดสายมีความสะดวกในการเดินทางด้วยยานพาหนะทุกชนิด รวมทั้งการเดินทางด้วยรถไฟโดยลงรถที่สถานีรถไฟทาชมภู แล้วจึงใช้ทางถนนต่อไปจนถึงหมู่บ้านทาถู

ป่าไม้

ป่าไม้เบญจพรรณนานาชนิด เช่น ไม้เต็ง ไม้สัก ไม้เหียง

อาชีพ

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำไร่ข้าวโพด ข้าวโพดฝักอ่อน เนื่องจากมีรายได้ดีกว่าการทำนา ดังนั้น การทำนาในปัจจุบันจึงเป็นอาชีพรอง การปลูกข้าวโพดส่วนใหญ่จะปลูกกันตลอดปี ในปีหนึ่งสามารถปลูกได้ประมาณ 3 ครั้ง

สภาพพื้นที่

ที่เป็นที่ราบ มีพื้นที่ทั้งหมด 8,959 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัย 120 ไร่ พื้นที่การเกษตร 1,293 ไร่ พื้นที่สาธารณะ 7,446 ไร่ มีแหล่งน้ำธรรมชาติ 2 แห่งคือ อ่างเก็บน้ำห้วยโสมงและแม่น้ำแม่ทา ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์ในทางเครือญาติ มีหลายครอบครัวที่ใช้นามสกุลเดียวกันภายในชุมชน นอกจากนี้ภายในหมู่บ้านมีหอกระจายข่าว 2 จุด มีที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง มีโรงเรียนประถมศึกษา 1 แห่ง ชื่อโรงเรียนบ้านทาภู

ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจ

หมู่บ้านทาภู เป็นหมู่บ้านที่ยังชีพด้วยการทำการเกษตรซึ่งในอดีตนิยมทำนาเป็นหลัก แต่เมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมาได้มีบริษัทนำข้าวโพดฝักอ่อนมาส่งเสริมให้ชาวบ้านในหมู่บ้านได้ปลูกและปรากฏว่าข้าวโพดฝักอ่อน สามารถสร้างรายได้ให้แก่ผู้ที่ปลูกได้เป็นอย่างมากชาวบ้านคนอื่นๆ จึงเริ่มหันมาให้ความสนใจ จนในที่สุดการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนก็กลายเป็นอาชีพหลักของหมู่บ้านแห่งนี้ ส่วนการปลูกข้าวได้กลายเป็นอาชีพรองไปในที่สุด จากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนที่สร้างรายได้เป็นอย่างดีให้แก่คนภายในหมู่บ้าน ทำให้หมู่บ้านแห่งนี้มีฐานะค่อนข้างดี วิถีชีวิตในการทำการเกษตรของชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงไป จากการผลิตเพื่อยังชีพกลายเป็นผลิตเพื่อการค้า ทำให้ต้องขยายพื้นที่มากขึ้นเพื่อให้ได้ปริมาณผลผลิตเพิ่มมากขึ้น โดยชาวบ้านท่านหนึ่งได้เล่าให้ฟังว่าในอดีตสมุนไพรมันในพื้นที่ราบหรือตามหัวไร่ปลายนาจะมีจำนวนมากแต่ปัจจุบัน เนื่องจากการทำการเกษตรสมัยใหม่ ทำให้ต้องไถพื้นที่เพื่อปลูกพืชพาณิชย์ เป็นเหตุให้สมุนไพรมานานชนิดตายไปเป็นจำนวนมาก ปริมาณสมุนไพรมันในปัจจุบันจึงลดลงจากอดีตอย่างเห็นได้ชัด

นอกจากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนแล้วยังมีการทำการเกษตรอื่นๆอีก เช่น การทำสวนลำไยและการเลี้ยงวัว ซึ่งมีทั้งวัวเนื้อและวัวนม โดยการนำเปลือกและต้นของข้าวโพดฝักอ่อนที่เก็บผลผลิตไปแล้วนำมาใช้เป็นอาหารเลี้ยงวัวได้เป็นอย่างดี ตลอดจนมีการซื้อขายเปลือกและต้นของข้าวโพดฝักอ่อนให้แก่ผู้ที่เลี้ยงวัว แต่ไม่ได้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนหรือปลูกแต่ไม่เพียงพอจึงต้องซื้อเพิ่ม ส่วนคนในวัยหนุ่มสาวมักจะรับจ้างในโรงงานต่างๆ ที่นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ จังหวัดลำพูน

ลักษณะทางสังคม

วิถีชีวิตของคนในชุมชนแห่งนี้ยังคงมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างเห็นได้ชัดเจน แม้จะมีกระแสการพัฒนาจากภายนอกเข้ามา แต่ความสัมพันธ์ในการพึ่งพาธรรมชาติยังคงมีอยู่

ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเข้าป่าเพื่อหาอาหาร หาสมุนไพร หรือเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เป็นการใช้ทรัพยากรที่ตนมี และมีอาหารพอควรในการดำรงชีวิต หากเกิดการเจ็บป่วยก็สามารถดูแลตนเองได้ในระดับหนึ่ง บริเวณที่อยู่อาศัยของชาวบ้านภายในชุมชนแห่งนี้มีที่อยู่อาศัยที่ร่มรื่นเพราะอยู่ใกล้บริเวณพื้นที่ป่าและมีการปลูกต้นไม้ภายในเขตบ้านเรือนกันเกือบทุกหลังคาเรือน มีเครื่องอุปโภค บริโภคพอสมควร ส่วนความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นระบบเครือญาติกันเป็นส่วนใหญ่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีการปรึกษาหารือร่วมกันและสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง รวมทั้งมีการช่วยกันคิดและสร้างงานพัฒนาต่างๆ ภายในชุมชน โดยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มต่างๆ คือ

- คณะกรรมการหมู่บ้าน ทำหน้าที่ในการดูแลกิจกรรมต่างๆ ภายในหมู่บ้าน ซึ่งหมู่บ้านแห่งนี้เป็นหมู่บ้าน อพป. มีการแยกย่อยกิจกรรมต่างๆ ออกไปมีสมาชิกในคณะกรรมการหมู่บ้านแห่งนี้ จำนวน 18 คน
- ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน ทำหน้าที่ในการดูแลด้านสาธารณสุขมูลฐาน เช่น การชั่งน้ำหนัก วัดไข้ วัดความดัน ตรวจไข้ ล้างแผล ซึ่งมี อสม. เป็นผู้รับผิดชอบ
- กลุ่มแม่บ้านภายในชุมชนแห่งนี้เกือบทุกหลังคาเรือนเป็นสมาชิกของกลุ่มแม่บ้าน ซึ่งกลุ่มแม่บ้านกลุ่มนี้มีการแยกกิจกรรมย่อยออกเป็น 2 กลุ่ม คือ
 - กลุ่มผ่านววม เป็นกลุ่มที่มีการสนับสนุนเงินทุนเพื่อใช้ในการเย็บผ่านววมมีการเข้ารับการอบรมวิธีการเย็บผ่านววมจากกรมประมงประสาชงเคราะห์ นอกจากนี้ยังมีการแปรรูปผลิตผลทางการเกษตร เช่น การทำกล้วยฉาบ การทำมะขามแก้ว และทำดอกไม้จันทน์ ภายในกลุ่มผ่านววม มีคณะกรรมการ จำนวน 15 คน
 - กลุ่มสมุนไพร เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากสมาชิกกลุ่มแม่บ้านส่วนหนึ่ง ซึ่งอาศัยเงินทุนจากกองทุนทางสังคม (โครงการ SIP) โดยมีประธานกลุ่มแม่บ้านร่วมกับหมอพื้นบ้านในชุมชนช่วยกันก่อตั้งกลุ่มขึ้นมา กลุ่มสมุนไพรเกิดขึ้นได้หลังจากที่กลุ่มแม่บ้านได้รับเงินทุนจากกองทุนทางสังคมเป็นเงินที่ทางโครงการให้มาเพื่อสนับสนุนการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งกลุ่มแม่บ้านได้นำมาพัฒนาด้านการจัดทำสวนสมุนไพร เนื่องจากภายในหมู่บ้านมีการใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันกันเกือบทุกครัวเรือนและมีหมอพื้นบ้านที่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรอยู่หลายท่าน เมื่อตกลงกันแล้วว่าจะนำเงินมาพัฒนาทางด้านนี้จึงได้ปรึกษากับพ่อหนานสิงห์ ซึ่งเป็นผู้อาวุโสและเป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญด้านการใช้สมุนไพรและได้ก่อตั้งกลุ่มสมุนไพรขึ้นมาจากการรวมตัวของกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป โดยกิจกรรมภายในกลุ่มได้แก่ การ

ทำแปลงสมุนไพร เพื่อรวบรวมพันธุ์สมุนไพรและเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสมุนไพรของชาวบ้านรวมทั้งเป็นการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้ภายในชุมชนด้วย กิจกรรมที่ได้ปฏิบัติอีกส่วนหนึ่งคือ การอบยาสมุนไพรที่สวนสมุนไพร มีอุปกรณ์ คือ เตอบขนาด 4 ตารางเมตร เปิดบริการ วัน สุกร์ เสาร์ อาทิตย์ นอกจากกิจกรรมอบยาสมุนไพรแล้วยังมีกิจกรรมด้านการนวดแผนไทย โดยใช้สถานที่ใต้ถุนศาลาการเปรียญ วัดท่ากุ่มแก้ว สุขาดี ผู้ที่เป็นหมอนวดแผนไทยได้ผ่านการอบรมจากสาธารณสุขจังหวัด และเปิดบริการวัน สุกร์ เสาร์ อาทิตย์เช่นกันกลุ่มสมุนไพรมีคณะกรรมการ จำนวน 20 คน

- กลุ่มเยาวชน กลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มที่ได้พัฒนามาจากกลุ่มหนุ่มสาวในอดีตและได้เปลี่ยนเป็นกลุ่มเยาวชนได้ประมาณ 2 ปี กิจกรรมหลักคือการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายในหมู่บ้านและการเข้าร่วมช่วยกิจกรรมของกลุ่มต่างๆ กิจกรรมด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น การป้องกันไฟป่า โดยการทำแนวป้องกันไฟ การปลูกป่า และรักษาป่าที่คอยมอนิเตอร์ การนำกล้วยไม้คืนสู่ป่าและการปลูกสมุนไพรชนิดต่างๆ นอกจากนี้ยังมีส่วนช่วยเหลือกลุ่มต่างๆ ในการดำเนินกิจกรรมภายในชุมชนและยังมีการอบรมแพทย์วันละ 1 บาท เพื่อการศึกษา ซึ่งสมาชิกภายในกลุ่มมีอายุมากที่สุดประมาณ 30 กว่าปี และน้อยสุดประมาณ 7 ปี ปัจจุบันมีสมาชิก จำนวน 116 คน
- กลุ่มออมทรัพย์ เป็นกลุ่มที่ยึดกลุ่มแม่บ้านเป็นหลัก แต่หากกลุ่มใดมีรายได้จากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เข้ามาจะนำมารวมกันที่กลุ่มออมทรัพย์
- กลุ่มปฎิบัติ มีสมาชิกจำนวน 83 คน ซึ่งได้รับงบประมาณจากรัฐจำนวน 40,000 บาท โดยผ่านทาง อบต. เพื่อสนับสนุนการซื้อปฎิบัติ

นอกจากการรวมกลุ่มของกิจกรรมดังกล่าวข้างต้นแล้วยังมีการรวมกลุ่มทางด้านกิจกรรมพื้นบ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มเล็กๆ ที่มีการดำเนินกิจกรรมกันมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้ว คือ

- กิจกรรมการตีมีด ซึ่งมีสมาชิกภายในกลุ่ม จำนวน 3 คน
- กิจกรรมเครื่องปั้นดินเผา มีสมาชิกภายในกลุ่ม จำนวน 4 คน
- กิจกรรมช่างซ่อมพื้นเมือง มีสมาชิกภายในกลุ่ม จำนวน 6 คน
- กิจกรรมกลุ่มดนตรีพื้นเมืองผสมลูกทุ่ง มีสมาชิกภายในกลุ่ม จำนวน 11 คน
- หมอนวดไทยมีสมาชิกภายในกลุ่ม จำนวน 3 คน

ด้านสาธารณสุข

มีสถานบริการของรัฐอย่างทั่วถึง คือ มีสถานอนามัยประจำตำบล 2 แห่ง หากเจ็บป่วยก็มักจะมารักษาที่สถานอนามัยก่อนหรือถ้าเป็นหนักก็จะไปโรงพยาบาลประจำอำเภอคือโรงพยาบาลแม่ทา การดูแลรักษาสุขภาพของคนส่วนใหญ่ในชุมชนแห่งนี้ ยังคงมีการใช้สมุนไพรร่วมอยู่ด้วย เช่น หากเจ็บป่วยเพียงเล็กน้อย มักจะใช้สมุนไพรรักษาก่อน หากเกิดอาการเจ็บป่วยที่ค่อนข้างรุนแรงไม่ทราบโรคแน่ชัดก็ไปรักษากับสถานพยาบาลของรัฐเมื่อทราบชนิดโรคแล้ว จึงกลับมารักษาด้วยสมุนไพรควบคู่กันไป โดยการไปรักษากับหมอพื้นบ้านและแจ้งชนิดโรคให้ทราบเพื่อรักษาให้ถูกต้องกับชนิดของโรค ส่วนความรู้และการใช้สมุนไพรต่างๆ ไปส่วนใหญ่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรกันเกือบทุกครัวเรือน โดยมีการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งได้สั่งสอน สืบต่อกันมาจนถึงรุ่นปัจจุบันก็ยังคงมีการใช้ภายในครอบครัวกันอยู่ ซึ่งครอบครัวแต่ละครอบครัวมักมีผู้ที่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรอย่างน้อย 1 คน หากมีใครในครอบครัวเจ็บป่วย ผู้ที่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรก็จะเสาะแสวงหายารักษาภายในครอบครัวก่อน และหากครอบครัว เพื่อนบ้านใกล้เคียงเกิดอาการเจ็บป่วยก็มีการแนะนำถึงวิธีดูแลรักษาสุขภาพด้วยเช่นกัน นอกจากการรักษาด้วยสมุนไพรแล้ว การรักษาด้วยคาถาอาคม น้ำมันหรือการปิดเป่า ยังคงมีอยู่เช่นกัน ส่วนใหญ่การดูแลรักษาสุขภาพของคนในชุมชนแห่งนี้มักใช้หลายวิธีควบคู่กันไป เช่น การดูแลรักษาอาการป่วยของผู้ใหญ่บ้านซึ่งป่วยเป็นโรคเบาหวานได้มีการรักษาทั้งยาแผนปัจจุบันและยาสมุนไพรจากหมอพื้นบ้าน

ในส่วนของคุณภาพชีวิตเองก็มีส่วนส่งเสริมการดูแลสุขภาพของชาวบ้านโดยการใช้สมุนไพรด้วยเช่นกัน รวมทั้งโรงพยาบาลประจำอำเภอคือ โรงพยาบาลแม่ทา ก็มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ป่วยรักษาโรคด้วยสมุนไพรเช่นกัน เช่น หมอพื้นบ้านท่านหนึ่ง ได้เล่าให้ฟังว่าในอดีตท่านเคยป่วยเป็นโรคฉี่หนู โรคกระดูกและเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลแห่งนี้ ซึ่งรักษาเป็นเวลานานพอสมควรแต่ไม่หายขาดแพทย์ที่รักษาได้แนะนำให้รักษาด้วยสมุนไพร เพราะน่าจะมียา รักษาให้หายขาดมากกว่า ท่านจึงเริ่มกินยาสมุนไพรเนื่องจากมีพื้นฐานทางด้านการใช้สมุนไพรพอสมควรและเลิกกินยาแผนปัจจุบันซึ่งหลังจากนั้นก็มีอาการดีขึ้นจนหายเป็นปกติจึงเริ่มสนใจใช้สมุนไพรอย่างจริงจังและนอกจากนี้ทางโรงพยาบาลยังได้มีการติดต่อประสานงานในการให้ความรู้ด้านการใช้สมุนไพรอย่างถูกต้องแก่บุคคลทั่วไปและสนับสนุนกลุ่มชมรมหมอพื้นบ้านให้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุรไพรรวมทั้งการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่ให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรอย่างถูกต้องและสามารถนำไปใช้ในชีวิตรประจำวันได้เช่นกัน การอบรมในลักษณะนี้ส่วนมากจัดขึ้นโดยหน่วยงานทางราชการ สาธารณสุข สถาบันการแพทย์แผนไทยหรือโรงพยาบาล ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่สอนถึงการใช้สมุนไพรที่ถูกต้องและรู้จักสรรพคุณของสมุนไพรส่วนสถานี

อนามัยภายในชุมชนแห่งนี้ได้มีการส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพรอย่างถูกวิธีแก่ชาวบ้านโดยทั่วไป เช่นกัน รวมทั้งมีการปลูกสมุนไพรบริเวณรอบๆ สถานีอนามัยเพื่อให้เป็นตัวอย่างและให้เป็นแหล่งความรู้แก่บุคคลทั่วไปเพื่อสามารถนำมาใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพได้

ศาสนา ความเชื่อ จารีตประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้นับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นการนับถือที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยมีวัดคือ วัดทาถู (วัดทาถูแก้วสุขาวดี) เป็นวัดมีพัทธสีมาอยู่ทางทิศตะวันตกของลำน้ำทา มีพระภิกษุ 3 รูป สามเณร 2 รูป วัดทาถูได้บูรณะปฏิสังขรณ์ เรื่อยมาจนมีพระวิหาร พระอุโบสถ กำแพงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน และปัจจุบันได้สร้างศาลาการเปรียญขึ้นมาอีกหนึ่งหลัง ส่วนประเพณีที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้ คือประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุ ตรงกับเดือน 8 แรม 8 ค่ำ ซึ่งภายในช่วงที่มีงานจะมีมหรสพ ได้แก่ คอนเสิร์ต แสงบ๊องไฟ จะมีทุกปีโดยมีการนิมนต์หัววัดทุกวัด ภายในตำบลทาปลาตุค มาร่วมทำบุญ นอกจากนี้ยังมีประเพณีเช่นไหว้พ่อบ้าน ณ ศาลเจ้าบ้านดินคอย ม่อนผักจี ซึ่งจะจัดขึ้นในวันปากปี มีการส่งเคราะห์บ้านในที่เดียวกันมีการพึ่งเทพนารธรรม 1 ถังค์ เป็นประจำทุกปี มีประเพณีदानข้าวใหม่ ซึ่งจะถือปฏิบัติทุกบ้านทุกครัวเรือน โดยจะนำ ข้าวใหม่ไปทำบุญที่วัดและदानให้แก่ผู้ที่เคารพนับถือทุกบ้าน

ในชุมชนแห่งนี้ ได้มีการรวมกลุ่มในเรื่องศิลปะวัฒนธรรมหลายกลุ่มด้วยกัน เช่น กลุ่มช่างซ่อมพื้นเมือง โดยมีช่างซ่อมฝ่ายหญิง ช่างซ่อมฝ่ายชายและช่างปี รวมตัวกัน 6 คน ในการทำกิจกรรม ช่างพื้นเมืองอีกหนึ่งกลุ่มที่มีการรวมตัวกัน คือ กลุ่มเครื่องปั้นดินเผา มีสมาชิกภายในกลุ่ม 4 คน นอกจากนี้ยังมีกลุ่ม ตีมีด มีสมาชิก 3 คน ทั้ง 3 กลุ่มนี้ ได้มีการดำเนินกิจกรรมมานานแล้ว แต่ไม่ได้ส่งเสริมกันอย่างจริงจัง แต่ก็มี การปฏิบัติ สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

4.2 ความรู้ในการใช้สมุนไพร

ความรู้ในการใช้สมุนไพรในที่นี้ หมายถึง ลักษณะความรู้เรื่องสมุนไพรที่เป็นองค์รวม ซึ่งจำแนกเป็น คุณค่าทางการรักษาและวิธีใช้สมุนไพร การคัดเลือกพันธุ์และการเพาะแสวงหา การอนุรักษ์ การปลูก การแปรรูป รวมไปถึงความเชื่อ วัฒนธรรมการเรียนรู้และการถ่ายทอดซึ่งการศึกษาครั้งนี้กำหนดองค์ความรู้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับปัญญา ได้แก่ คุณค่า การอนุรักษ์ ความเชื่อ วัฒนธรรมและการผลิตซ้ำส่วนระดับปฏิบัติการ ได้แก่ การรักษาและวิธีใช้สมุนไพรการคัดเลือกสายพันธุ์

4.2.1 ระดับปัญญา

ความรู้ในการใช้สมุนไพรในระดับปัญญาเป็นด้านที่เกี่ยวกับระบบความเชื่อและคุณค่าทางการรักษาซึ่งจากการศึกษาพบว่า ความรู้และเนื้อหาของการใช้สมุนไพรเพื่อแก้ปัญหาคอเจ็บไข้ได้ป่วยของคนในชุมชนแห่งนี้มีการสืบทอดมาตั้งแต่อดีตโดยบรรพบุรุษได้ส่งสมภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรและสืบทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานได้ใช้ในปัจจุบันผ่านการสั่งสอน บอกเล่าและการปฏิบัติให้แก่ลูกหลานรวมทั้งมีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นคำรายาต่างๆ ที่พบในปัจจุบันซึ่งความรู้ในระดับนี้อธิบายตามลักษณะที่ได้กำหนดไว้ดังนี้

— คุณค่าของสมุนไพร

ในชุมชนแห่งนี้มีวัฒนธรรมท้องถิ่นเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพที่ได้สั่งสมและสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษคือการดูแลสุขภาพโดยใช้สมุนไพร ความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้พบว่าเป็นความรู้ที่ผ่านการสังเกต ทดลองใช้ คัดเลือกและสั่งสมสืบทอดจากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง เป็นการใช้สมุนไพรเพื่อแก้ปัญหาคอเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับคนในครอบครัวและชุมชน คุณค่าของสมุนไพรที่คนในชุมชนได้รับรู้จึงเกิดจากการเห็นประโยชน์ในการบำบัดโรค ตามวิธีการที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ความรู้ในการใช้สมุนไพรเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับธรรมชาติรอบตัวที่ได้พัฒนาจนเกิดเป็นวัฒนธรรม โดยอยู่บนพื้นฐานการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตที่อาจเกิดการเจ็บป่วยขึ้นได้ ความรู้เหล่านี้ยังได้ผ่านการคัดสรรและถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป โดยผ่านประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร นอกจากนี้ความรู้ในการใช้สมุนไพรในชุมชนแห่งนี้ยังมีลักษณะสอดคล้องกับวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรในชุมชนเอง จึงทำให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรในชุมชนแห่งนี้ยังคงดำรงอยู่โดยผ่านองค์ประกอบสำคัญคือ การมีองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพร การใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันและมีการถ่ายทอดความรู้สืบทอดไป

— การอนุรักษ์

การอนุรักษ์และรักษาสมุนไพรของคนในชุมชนแห่งนี้สืบเนื่องมาจากการเห็นคุณค่าและเห็นประโยชน์ของสมุนไพรที่มีต่อตนเองและชุมชน ดังนั้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันการอนุรักษ์สมุนไพรจึงเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ในการใช้สมุนไพรที่ได้มีการถ่ายทอดสืบทอดกันมาด้วยตระหนักถึง การคงอยู่ของสมุนไพรรวมทั้งตระหนักถึงความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีความสำคัญในด้านการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน ซึ่งถ้าหากรู้จักวิธีใช้สมุนไพรแต่ไม่มีตัวยาสมุนไพรก็ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด จึงได้มีการสั่งสอนถึงวิธีการปลูกและขยายพันธุ์สมุนไพรให้มีปริมาณมากขึ้นและเพียงพอต่อการนำมาใช้ ความรู้เหล่านี้นอกจากจะสั่งสอนถึงวิธีการปลูกและขยายพันธุ์

แล้ว วิธีการนำสมุนไพรมาใช้ก็เป็นส่วนที่มีผลต่อการอนุรักษ์เช่นกัน เช่น การนำเปลือกสมุนไพรมาใช้ในการทำยาได้มีวิธีการตากเปลือกของต้นสมุนไพรเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น ไม่ตากเอาทั้งหมด เพราะจะทำให้ต้นไม้ตายได้ หากมีการเหลืออีกด้านหนึ่งไว้ทำให้ต้นสมุนไพรสามารถเจริญเติบโตต่อไปได้ ความรู้ในเรื่องของการอนุรักษ์และรักษาสมุนไพรนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรยังคงอยู่ภายในชุมชนแห่งนี้ โดยมี การ สืบ ทอด ต่อ กัน มา จาก รุ่น หนึ่ง สู่ รุ่น หนึ่ง จนถึง ปัจจุบัน

— ความเชื่อในการใช้สมุนไพร

ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้มีความเชื่อถือสรรพคุณของยาสมุนไพรในด้านการรักษาอาการป่วยให้หายขาดโดยการใช้อย่างต่อเนื่องและใช้ระยะเวลาานพอสมควรแต่ผลของการรักษาโดยใช้สมุนไพรเป็นที่พอใจของคนในชุมชนเนื่องจากการหายขาดจากอาการป่วยและมีผลข้างเคียงน้อยประกอบกับหาได้ง่ายจึงทำให้ความเชื่อถือสรรพคุณของสมุนไพรยังคงอยู่ ส่วนการดูแลรักษาสุขภาพโดยใช้สมุนไพรของคนในชุมชน มักมีความเชื่อในด้านต่างๆ ประกอบการรักษา เช่น การใช้เวทย์มนต์คาถา การตรวจดูโชคชะตาราศี การดูธาตุในร่างกายประกอบการรักษา การทำพิธีสะเดาะเคราะห์ ซึ่งแม้จะมีการใช้สมุนไพรเป็นหลักในการรักษาแต่ก็ยังมีการใช้วิธีเหล่านี้ร่วมในกระบวนการรักษาการเจ็บไข้ได้ป่วยด้วยเช่นกันซึ่งส่งผลทางด้านจิตใจ โดยก่อให้เกิดกำลังใจที่ดีขึ้นทั้งตัวผู้ป่วยและญาติผู้ป่วยอีกทั้งยังบรรเทาความวิตกกังวลจากการเกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาผ่านพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การรักษา และ ปฏิบัติ สืบ ต่อ มา โดยยึดถือความเชื่อว่าการรักษาพร้อมกันหลายวิธีนี้จะทำให้มีโอกาสหายจากอาการเจ็บป่วยได้เร็วขึ้น กระบวนการรักษาแบบนี้มักมีหมอพื้นบ้านเป็นทรัพยากรบุคคลที่เป็นผู้สืบสานภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรซึ่งมีความสำคัญต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ได้ทำหน้าที่ในการรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยที่นอกจากจะใช้สมุนไพรแล้ว หมอพื้นบ้านบางท่านยังมีวิธีการรักษาอื่นๆ ร่วมในกระบวนการรักษาด้วยทั้งทางด้านไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ นอกจากจะรักษาทางกายโดยใช้สรรพคุณจากสมุนไพรแล้วยังก่อให้เกิดการเยียวยาทางด้านจิตใจจากการประกอบพิธีกรรมอื่นๆ ร่วมกับการรักษาและหมอพื้นบ้านจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้แก่ชุมชนทั้งด้านความรู้ในการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยและการถ่ายทอดให้ชุมชนปลูกสมุนไพรกันมากขึ้นเพื่อดำรงความหลากหลายทางชีวภาพและเพื่อไม่ให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรสูญหายไป

— วัฒนธรรมและการผลิตซ้ำ

การใช้สมุนไพรเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยของคนในชุมชนหลังจากได้รับความรู้จากแหล่งต่างๆและจดจำวิธีใช้สมุนไพรได้แล้ว เมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยสามารถนำความรู้ ความเข้าใจ ในการใช้สมุนไพรที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากแหล่งต่างๆ นั้น รักษาอาการเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับตนเอง และคนในครอบครัวและเมื่อหายจากอาการป่วยได้จดจำด้วยาและวิธีการรักษาเหล่านั้นไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในวันข้างหน้า การรักษาด้วยวิธีนี้เปรียบเสมือนการทดลองสรรพคุณของยาเมื่อรักษาได้ผลก็จะมีภานามาใช้ในครั้งต่อไป และถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ของตนเองให้กับผู้อื่นอีกต่อไป เกิดการผลิตซ้ำขึ้นทางการดูแลรักษาสุขภาพเมื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของตนเองให้แก่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านข้างเคียงและได้มีการปฏิบัติสืบต่อกันภายในชุมชนจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่งเรื่อยมาภายใต้วิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกันและมีวัฒนธรรมเดียวกันก่อให้เกิดการส่งต่อ ความรู้ในการใช้สมุนไพรโดยผ่านระบบความเชื่อ การเห็นคุณค่าและการอนุรักษ์สมุนไพรของคนภายในชุมชน นอกจากการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคแล้ว ในชีวิตประจำวันของคนภายในชุมชนก็ยังมีการใช้สมุนไพรทางด้านการใช้เป็นอาหารอีกด้วย การใช้สมุนไพรเป็นอาหารของคนในชุมชน มักมีการบอกเล่ากันถึงสรรพคุณทางยาไปด้วย ส่วนใหญ่มักมีสรรพคุณทางการดูแลรักษาสุขภาพทั่วไป และบรรพบุรุษก็ได้ถ่ายทอดความรู้ในเรื่องของการปรุงอาหาร โดยใช้สมุนไพรและพืชผักพื้นบ้านให้แก่ลูกหลานด้วยเช่นกัน จนถึงปัจจุบันการบริโภคพืชผักพื้นบ้านและสมุนไพรในรูปแบบของอาหารก็ยังมีปฏิบัติสืบต่อกันมา ด้วยการถ่ายทอดความรู้และการผลิตซ้ำภายในชุมชน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อคงอยู่ของความรู้ในการใช้สมุนไพร

4.2.2 ระดับปฏิบัติการ

4.2.2.1 ที่มาของความรู้ในการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน

ความรู้ในการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ ส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งมักจะเป็นหมอแผนโบราณมาก่อนเช่นกัน เนื้อหาที่ได้รับการถ่ายทอดมาส่วนใหญ่เป็นวิธีการใช้สมุนไพร สรรพคุณ และลักษณะของสมุนไพรส่วนการปรุงยามีในตำรายาต่างๆ หมอพื้นบ้านบางคนได้รับการถ่ายทอดในเรื่องของการใช้คาถาอาคม เวทย์มนต์ร่วมกับการใช้สมุนไพรด้วย เป้าหมายของการถ่ายทอดที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรเพื่อให้ใช้รักษาตัวเองและผู้อื่น รวมทั้งการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ หมอพื้นบ้านท่านหนึ่งบอกว่าบรรพบุรุษบอกไว้ว่าคนมีพยาธิในร่างกายจึงควรมีความรู้ในการรักษาโรคเพื่อที่จะรักษาความเจ็บป่วยต่างๆ ได้ สำหรับการเรียนรู้ในสมัยนั้นได้รับการถ่ายทอดโดยการบอกเล่า และปฏิบัติให้ดูหรือในบางครั้งมีส่วนร่วมในการช่วยรักษาคนไข้ที่มารักษาที่บรรพบุรุษที่เป็นหมอ

4.2.2.2 ที่มาของความรู้ในการใช้สมุนไพรของชาวบ้าน

ความรู้ในการใช้สมุนไพรของชาวบ้านส่วนใหญ่ได้มาจากการถ่ายทอดของบรรพบุรุษ เช่นกัน เนื่องจากในอดีตที่สถานพยาบาลของรัฐยังไม่มีและหมู่บ้านอยู่ห่างไกลจากสถานพยาบาล ในแหล่งชุมชน การคมนาคมไม่สะดวกจึงมีการดูแลรักษาสุขภาพของตนเองโดยการใช้สมุนไพรซึ่งเป็นความรู้ที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาประกอบกับสภาพบริเวณโดยรอบชุมชนเป็นป่าอุดมสมบูรณ์จึงมีสมุนไพรหลากหลายชนิดที่สามารถนำมาใช้ดูแลรักษาสุขภาพของตนเอง และนอกจากจะรักษาดูแลกันเองภายในครอบครัวแล้ว หากเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยกับเพื่อนบ้านก็จะมีการแนะนำช่วยเหลือเกื้อกูลในการดูแลรักษาพยาบาล รวมทั้งมีหมอพื้นบ้านเป็นที่ปรึกษาและช่วยในการรักษา สำหรับอาการป่วยที่ค่อนข้างหนัก นอกจากจะเป็นการรักษาแล้วยังเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันระหว่างชาวบ้านกับหมอพื้นบ้านด้วยเช่นกัน เพราะชาวบ้านก็จะเกิดการเรียนรู้จากหมอพื้นบ้านในช่วงที่มีการรักษาและเกิดการเรียนรู้จากงานสามารถนำไปดูแลรักษาสุขภาพทั้งของตนเองและผู้อื่นได้ ทำให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรสืบทอดต่อกันไปภายในชุมชนทั้งผู้หญิงและผู้ชายต่างก็มีความสามารถในการใช้สมุนไพรดูแลรักษาสุขภาพด้วยเช่นกัน เช่น ฝ่ายผู้หญิงจะมีความรู้ในการดูแลตนเองในเรื่องของการตั้งครรภ์ การคลอดลูกหรือการเลี้ยงลูกเมื่อลูกป่วยรู้ว่าควรจะใช้สมุนไพรหรือยาอะไรในการรักษาและดูแลทางด้านสุขภาพอนามัยทั่วไป เช่น การให้เด็กเกิดใหม่ที่มีอายุ 4 เดือน เริ่มกินกล้วยดิบ (กล้วยลักษณะแปดติดกัน) เพราะกล้วยดิบจะเข้าไปปรับสมดุลภายในกระเพาะอาหารของเด็กเพื่อกระเพาะอาหารของเด็กสามารถรับสิ่งต่างๆ ได้ดี ในส่วนของผู้ชายมักจะมีความรู้ในการใช้สมุนไพรด้านที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันที่ต้องมีการทำงานหรือการเข้าป่าซึ่งอาจเกิดอุบัติเหตุทำให้เลือดคอกยางออกจึงต้องรู้วิธีห้ามเลือดโดยใช้สมุนไพรจะต้องใช้สมุนไพรตัวไหน เช่น การใช้หญ้าสาบเสือตำแล้วนำไปพอกแผลสดสามารถห้ามเลือดได้

4.2.2.3 ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรและการปรับประยุกต์

การใช้สมุนไพรที่ได้สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษเป็นความรู้ที่มีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ความรู้ในการใช้สมุนไพรเป็นภูมิปัญญาในการดูแลรักษาสุขภาพของตนเองที่ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ ภูมิปัญญาบางอย่างยังคงมีลักษณะเช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลง แต่บางอย่างก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบัน

ภูมิปัญญาดั้งเดิม

สำหรับชุมชนแห่งนี้ ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรที่ยังคงเดิมส่วนใหญ่จะเป็นตำรับยาต่างๆ ที่ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษหรือจากอาจารย์ผู้สอนซึ่งได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

ทั้งภาษาพื้นเมืองและภาษาไทย การเปลี่ยนแปลงในส่วนนี้มักไม่ค่อยมียังคงยึดตำรับเหล่านี้ในการปรุงยาชนิดต่างๆ จนถึงปัจจุบัน ด้านวิธีการรักษาที่นอกจากจะมีการใช้สมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว สิ่งที่ยังคงสืบทอดและยึดถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันในการดูแลรักษาอาการเจ็บป่วยคือ การใช้วิธีอื่นๆ ร่วมกับการรักษาโดยใช้สมุนไพร เช่น การใช้คาถาอาคม การดูโชคชะตาราศี การใช้น้ำมันดี การนวด ตลอดจนไปถึงวิธีการเก็บตัวยาสมุนไพรต่างๆ ที่มีพิธีกรรมในการเก็บยาหรือแม้กระทั่งการมารักษารักษาของผู้ป่วยที่มีการนำสวดยดอกไม้สีขาว เพื่อขอรับการรักษาจากหมอพื้นบ้าน สิ่งเหล่านี้ยังคงมีการยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา แสดงให้เห็นถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ยังมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังที่ได้กล่าวถึงร่วมกับการรักษาทางยาสมุนไพร พิธีกรรมที่ หมอพื้นบ้านภายในชุมชนได้แสดงออกมารวมกับการรักษาทางยาจึงเป็นทั้งการรักษาทางร่างกายและจิตใจควบคู่กันไป เนื่องจากความเชื่อด้านที่ว่ามนุษย์จะมีสุขภาพกายที่ดีได้ต้องมีสภาพจิตใจที่ดีด้วยเช่นกัน การขจัดปัดเป่าด้วยโรคภัยโดยผ่านทางพิธีกรรม เช่นการใช้คาถาอาคม การดูโชคชะตาราศี จึงเป็นกระบวนการที่สามารถคลี่คลายภาวะทางจิตใจของผู้ป่วยได้ส่งผลให้ผู้ป่วยมีกำลังใจที่ดีในการต่อสู้กับความเจ็บป่วยทางกาย ตลอดจนเมื่อมีการใช้สมุนไพรร่วมด้วยก็จะยิ่งส่งผลให้ร่างกายมีสภาพปกติเร็วขึ้น เป็นการรักษาที่คำนึงถึงสภาพร่างกายและสภาพจิตใจไปพร้อมๆ กัน

ภูมิปัญญาใหม่และการปรับประยุกต์ใช้

ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงปรับประยุกต์การใช้สมุนไพรเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัจจุบันมีดังต่อไปนี้

- ด้านการปรุงยา วิธีการปรุงยาในอดีตในส่วนของเตรียมสมุนไพรเพื่อนำไปทำยานั้น หากเป็นการทำให้ละเอียดมักจะทำหรือบดด้วยครก แต่ปัจจุบันการเตรียมสมุนไพรในขั้นตอนนี้ มักจะใช้เครื่องบดไฟฟ้า ช่วยในการทำให้ละเอียด ซึ่งจะใช้เวลาน้อยกว่าการตำด้วยครก แต่หมอพื้นบ้านบางท่านก็ยังใช้การตำอยู่โดยให้เหตุผลว่าการทำให้ละเอียดโดยการตำด้วยครกกับการทำให้ละเอียดโดยใช้เครื่องบดไฟฟ้านั้น ลักษณะของสมุนไพรที่ออกมาจะมีคุณภาพต่างกัน นอกจากนี้ในเรื่องของคุณภาพแล้ว เครื่องบดขยาก็จะเสียบ่อย ทำให้การทำงานต้องล่าช้าจึงหันมาใช้ครกตำแบบเดิม วิธีการปรุงยาโดยทำเป็นเม็ดได้ใช้เครื่องโม่เพื่อทำเป็นเม็ดยาจะใช้เวลาน้อยและได้จำนวนกว่าปั้นด้วยมือ
- การบรรจุยา ยาสมุนไพรที่ได้รับการปรุงยาเป็นชนิดยาต่างๆ แล้ว จะได้รับการบรรจุลงในภาชนะที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัจจุบันมากยิ่งขึ้นเช่นการทำสมุนไพรในรูปแบบของซองชาที่มีวิธีการนำมาใช้ได้ง่ายขึ้น โดยการนำซองชาใส่ในแก้วเมื่อเท

น้ำร้อนลงในแก้วก็จะได้สมุนไพรในรูปของเครื่องดื่มได้โดยสะดวก นอกจากนี้การทำเป็นซองชาแล้วการบรรจุหีบห่อยาสมุนไพรที่เป็นผง มักจะใช้ถุงพลาสติกในการบรรจุยารวมทั้งสมุนไพรที่มีการตากแห้งแล้วหั่นเป็นท่อน จำพวกต้น ใบ ดอก เพื่อใช้สำหรับการนำไปต้มน้ำดื่มหรือสมุนไพรที่นำไปต้มน้ำเพื่ออบตัว สมุนไพรพวกนี้เมื่อตากแห้งแล้วก็ได้มีการบรรจุถุงพลาสติกเช่นกัน นอกจากนี้ยาประเภทน้ำมันหอมระเหยหรือยาหม่องก็จะมีการบรรจุลงในขวดแก้วมากกว่าตลับแบบในอดีต ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพในปัจจุบันและสะดวกในการนำไปใช้มากยิ่งขึ้น

- การรักษาของหมอพื้นบ้านในปัจจุบันมีการประยุกต์ใช้เครื่องมือทางการแพทย์เข้าร่วมด้วย เนื่องจากการได้เข้ารับการรักษาจากสถาบันต่างๆ และการอบรมในรูปแบบใหม่ ซึ่งมักมีการแนะนำให้มีการใช้เครื่องมือเหล่านี้ร่วมกับการรักษา เช่น การใช้เครื่องวัดความดันโลหิตในการตรวจเช็คร่างกายก่อนการอบยา หากความดันสูงจะไม่ให้เข้าอบยาเนื่องจากอาจเกิดอันตรายถึงชีวิตได้ หรือการใช้เครื่องช่วยฟังหัวใจในการตรวจเช็คร่างกาย การใช้เครื่องมือเหล่านี้มีที่มาจากจากการเข้ารับการรักษาเพิ่มเติมจากสมาคมผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ และได้รับการอบรมจากสาธารณสุข เป็นการประยุกต์และผสมผสานวิธีการในการรักษาให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพการดำเนินชีวิตในปัจจุบันมากยิ่งขึ้น
- การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในปัจจุบันที่ได้มีการปรับเปลี่ยนภายในชุมชนแห่งนี้มีลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนประการหนึ่งคือ หมอพื้นบ้านเกือบทุกท่านไม่มีการหวงวิชาดังเช่นในอดีต หากมีผู้สนใจในการใช้สมุนไพรท่านจะพยายามอธิบายให้ความรู้ความเข้าใจแก่ผู้ที่สนใจอย่างเต็มที่ ตำรายาที่เป็นภาษาพื้นเมืองก็จะมีการแปลเป็นภาษาไทยและจดบันทึกไว้เพื่อให้ลูกหลานได้ศึกษาในภายภาคหน้า และเพื่อไม่ให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรหายสาบสูญไป ส่วนหนึ่งของการไม่หวงวิชาความรู้ในการใช้สมุนไพรนี้ เนื่องจากหมอพื้นบ้าน เริ่มตระหนักว่าหากหมดสิ้นพวกท่านไปแล้ว ความรู้ที่ท่านมีอยู่ก็จะหายสาบสูญไปด้วยเช่นกัน เนื่องจากปัจจุบันตำรายาเริ่มเหลือจำนวนน้อยลงมากจากการรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนในรุ่นที่ผ่านมามักจะมีการเผด็จาไปกับผู้เป็นเจ้าของหรือหมอยาเป็นที่เจ้าของตำรายานั้นๆ ที่เสียชีวิตไปแล้ว ทำให้ปัจจุบันเหลือตำรายาจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับอดีต ส่วนตำรายาที่มีอยู่เป็นภาษาพื้นเมืองที่คนรุ่น

ปัจจุบันมีความสามารถในการอ่านได้น้อยมาก จึงได้มีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรให้แก่สาธารณะชนมากยิ่งขึ้น

- ส่วนการถ่ายทอดความรู้ในสถาบันต่างๆ ที่มีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในปัจจุบันมีลักษณะแตกต่างจากอดีตพอสมควร หากเป็นหมอพื้นบ้านในอดีตก็มีการถ่ายทอดให้แก่บุคคลในครอบครัวหรือผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางสายเลือด หากถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่นที่มีโชญาติพี่น้องก็มีการตรวจดูพฤติกรรมและคุณธรรมจนแน่ใจ จึงจะถ่ายทอดความรู้ให้ลักษณะการถ่ายทอดมักเป็นการเรียนรู้กันระหว่างบุคคล 2 คน คือ ศิษย์กับอาจารย์หรือหมอพื้นบ้านกับผู้ที่สนใจที่จะเรียนรู้การใช้สมุนไพรในปัจจุบันการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะดังกล่าวก็ยังคงมีอยู่บ้าง แต่สำหรับสภาพในปัจจุบันการถ่ายทอดได้เปิดกว้างมากขึ้น ดังเห็นได้จากการมีสมาคมผู้ประกอบโรคศิลป์แพนโบราณภาคเหนือ เปิดสอนวิชาความรู้ในการใช้สมุนไพรให้แก่บุคคลที่สนใจทั่วไปได้เข้าศึกษาโดยการเรียนรู้เป็นลักษณะเรียนในห้องมีอาจารย์ผู้สอนเป็นผู้ให้ความรู้และมีผู้ที่สนใจในการใช้สมุนไพรจำนวนหนึ่งนั่งเรียนภายในห้องมีลักษณะเป็นทางการมากกว่าการเรียนรู้ในอดีต นอกจากการเรียนรู้อาศัยในห้องดังกล่าวแล้ว การถ่ายทอดความรู้ที่ได้ปรับเปลี่ยนไปจากอดีตอีกรูปแบบหนึ่งคือการอบรม สัมมนา ความรู้ในการใช้สมุนไพรตามสถานที่ต่างๆ ที่ได้มีการจัดขึ้นมาเพื่อให้ความรู้แก่ผู้สนใจทั่วไปที่มีโชหมอพื้นบ้านชาวบ้านทั่วไปที่สนใจการใช้สมุนไพรก็สามารถเข้ารับการอบรมสัมมนา เพื่อให้เกิดความรู้ในการใช้สมุนไพรและเป็นการกระจายความรู้ในการใช้สมุนไพรมากยิ่งขึ้น

4.2.2.4 วิธีการใช้สมุนไพร

- ลักษณะของยาสมุนไพร

สมุนไพรที่มีการใช้ภายในชุมชนแห่งนี้ได้มาจากแหล่งธรรมชาติ คือ จากพืชได้แก่ เปลือกไม้ รากไม้ แก่น ใบ ดอก ผล เมล็ดหรือจากสัตว์ เช่น เขากวาง นอแรด กระดุกสัตว์และจากแร่ธาตุ เช่น เกลือ กำมะถัน เหล็ก

การนำสมุนไพรมาทำยาของหมอพื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ พบว่า ส่วนประกอบสำคัญในการทำยา คือ การนำไปทำเป็นยาน้ำและยาเม็ดสำหรับกินเพื่อรักษาโรคและอีกส่วนหนึ่งคือน้ำกระสายยา ซึ่งมีความสำคัญในการทำยาแต่ละตำรับ โดยมีวิธีการดังต่อไปนี้

1. ขาน้ำ ได้จากการต้ม โดยนำด้วยาสดหรือแห้งก็ได้มาต้ม น้ำยาที่ได้จากการต้มจะผ่านการต้มจนน้ำงวดเหลือ 1 ใน 3 ส่วนเท่านั้น จึงจะนำมากินได้ ส่วนยาขงได้จากการขงด้วยน้ำเดือด หรือน้ำร้อนจัด ปิดฝาภาชนะที่ใส่ยาทิ้งไว้ 3-5 นาที จึงนำมาดื่มได้ ชนิดสุดท้ายคือชาดอง ได้จากการนำยาสมุนไพรมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ใส่ในโหลหรือภาชนะที่ปิดสนิทใส่น้ำหรือเหล้าลงไป ทิ้งไว้ระยะหนึ่ง แล้วจึงรินเอาแต่น้ำหรือเหล้าที่นั่นมากิน
2. ยาเม็ด มีลักษณะเป็นยาลูกกลอน เม็ดกลมๆ ขนาดพอกลืนได้ ปั้นให้กลมสม่ำเสมอ เม็ดยาจะมีลักษณะขึ้นอยู่ข้างเพราะมีส่วนผสมของน้ำผึ้งทำให้เก็บได้ไม่นาน หากนำไปตากแดดจัดประมาณ 2 วัน จะทำให้เม็ดยาแห้งและเก็บได้นานมากขึ้น
3. น้ำกระสายยา หมายถึง น้ำธรรมชาติที่สะอาดหรือน้ำต้มจากวัตถุดิบต่างๆ นำมาสกัดบีบคั้นเพื่อวัตถุประสงค์ให้ยารับประทานง่ายขึ้น และเสริมสรรพคุณยาให้ตรงกับโรคให้ยาออกฤทธิ์เร็วขึ้นและเพื่อรักษาคุณภาพของยาทำให้เก็บได้นานขึ้นส่วนใหญ่จะใช้น้ำสะอาด น้ำสุก หรือน้ำปูนใส

ส่วนสมุนไพรที่มีการใช้ในรูปแบบอื่นๆ คือ การนำมาทำเป็นลูกประคบโดยใช้สมุนไพรหลายๆ ชนิดมาห่อรวมกันด้วยผ้าขาว ส่วนใหญ่เป็นสมุนไพรที่มีน้ำมันหอมระเหยเมื่อนำไปโดนความร้อนจะระเหยออกมา เช่น ใพล ขมิ้นชัน ขมิ้นอ้อย เถาเอ็นอ่อน ตะไคร้ มะกรูด การบูร ส่วนใหญ่ใช้รักษาอาการเคล็ดขัดยอก และช่วยให้โลหิตไหลเวียนดีขึ้น นอกจากนี้ก็ยังมียาอบที่มีสรรพคุณทางด้านบรรเทาอาการปวดเมื่อยตามร่างกาย อาการวิงเวียนศีรษะและช่วยเพิ่มการไหลเวียนโลหิตและบำรุงผิวพรรณ ดังตัวอย่างสมุนไพรสำหรับอบตัวของพ่อหนานสิงห์ ซึ่งได้มีการจัดจำหน่าย โดยการนำสมุนไพรสำหรับอบตัวตากให้แห้งแล้วจึงบรรจุใส่ถุงพลาสติก และมีคำอธิบายประโยชน์ของการอบตัวในถุงบรรจุยาไว้ว่า

1. ช่วยขับเหงื่อและสิ่งสกปรกที่อุดตัน ตามรูขุมขนให้หลุดออกมาทำให้ร่างกายสดชื่น
2. ทำให้กล้ามเนื้อคลายตัว แก้ปวดเมื่อยตามร่างกายและช่วยคลายเครียดได้
3. แก้เคล็ดขัดยอก ฟกช้ำบวม
4. ทำให้ผิวพรรณดี รักษาสิวฝ้า
5. แก้หวัดคัดจมูก แก้ไอ ขับเสมหะ
6. ช่วยทำให้ระบบไหลเวียนโลหิตในร่างกายดีขึ้น
7. แก้เหน็บชา อัมพฤกษ์อัมพาต และ โรคไขข้อ
8. สตรีหลังคลอดบุตร อบสมุนไพรจะทำให้มดลูกเข้าอู่เร็วขึ้น เลือดลมเป็นปกติ ขับน้ำคาวปลาไม่ให้เกิดคั่ง

สมุนไพรที่นำมาอบนั้น นอกจากจะเป็นการอบเพื่อสุขภาพแล้วหากเพิ่มด้วยที่รักษาโรค โดยเฉพาะก็สามารถรักษาอาการเจ็บป่วยได้ด้วยเช่นกัน เช่น เหงือกปลาหมอ ผักบู่ ขมิ้นชัน ใช้รักษาอาการคัน โรคผิวหนังหรือการใช้หัวหอมแดง เปราะหอม รักษาอาการหวัดคัดจมูก เป็นต้น นอกจากการใช้สมุนไพรในรูปแบบที่กล่าวมาแล้วยังมีการทำยาอีกรูปแบบหนึ่ง คือการนำมาทำเป็นยาทา ซึ่งอยู่ในรูปของน้ำมันหอมระเหยมีลักษณะเป็นของเหลวหรือการนำมาทำเป็นยาหม่องต่างๆ ซึ่งสรรพคุณส่วนใหญ่จะแก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย แก้พิษสัตว์กัดต่อย แก้ฟกช้ำดำเขียวหรือสุดคมเพื่อแก้อาการวิงเวียนศีรษะหรือโรคลมต่างๆ

— การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคและสรรพคุณ

การใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่จะเป็นยาสมุนไพรรักษาโรคปวดเมื่อยทั่วไป ปวดหลังปวดเอว ปวดกระดูก อัมพฤกอัมพาต โรคนิว ไข้หวัด มะฮอกกันปูด (ริดสีดวงทวาร) โรคผิวหนัง โรคกระเพาะ โรคหอบหืด ปวดหัว ปวดท้อง โรคเบาหวาน โรคไขมันส โรคเหน็บชา โรคมะเร็ง ยาแก้ลมต่างๆ ยาถ่าย ยาแก้ผดผื่นคัน แก้ร้อนใน ท้องอืดท้องเฟ้อ ยาแก้แพ้ แก้กินผิด แก้กลากเกลื้อน ยาแก้แมลงพิษสัตว์กัดต่อย ยาเจริญอาหาร ยาเจริญอายุวัฒนะ ยาบำรุงเลือด บำรุงกำลัง

พ่อนานสิงห์ เสนางาม หมอพื้นบ้านท่านหนึ่งกล่าวถึงการใช้สมุนไพรว่าสมุนไพรที่หมอพื้นบ้านใช้กันภายในชุมชนแห่งนี้ มีตั้งแต่ 100 -300 ชนิด การใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านมีทั้งการใช้สมุนไพรชนิดเดียวและการใช้สมุนไพรหลายชนิดเพื่อนำไปเข้ายาตามตำรับต่างๆ เช่น ตำรับยาของพ่อนานสิงห์ ที่ได้มีการปรุงเป็นยารักษาโรคต่างๆ ดังต่อไปนี้

ตำรายาแก้โรคมะฮอก (ริดสีดวงทวาร)

สมุนไพรที่ใช้ คือ ไม้กำมะลอ ไม้สักทอง ไม้ขี้เหล็ก ไม้มะคูด ไม้กาง ไม้ชะจาว ไม้ฝาง

วิธีการปรุงยา นำไม้ทั้งหมดมาทำความสะอาดแล้วตัดเป็นท่อนยาวเท่านี้ว่ามีคน นำไปตากให้แห้งสนิท นำมาต้มรวมกันต้มกินทุกๆวัน สามารถรักษาโรคริดสีดวงทวารได้ และยังรักษาอาการเจ็บหลัง เจ็บเอว ปวดตั้งแต่เอวลงกัน

ตำรายาแก้โรคนิว

สมุนไพรที่ใช้ คือ รากไม้ฮวกแดง รากไม้ฮวกดำ รากไม้ซางคำ รากต้นมะไฟ รากต้น มะเฟือง รากสับปะรด หญ้าถอดปล้อง สารส้ม

วิธีการปรุงยา นำรากไม้ทั้งหมดมาล้างให้สะอาด ตากแดดให้แห้ง นำมามัดรวมกัน เวลาจะใช้ให้นำมดยานี้ มาต้มใส่ข้าวเจ้าเปลือกกิน 3 วันต่อ 1 มัด ต้มอย่างนี้ 3 ครั้ง รวมเป็น 9 วันต่อ 3 มัด สามารถรักษาโรคนิ้วโดน นิ้วส่าย ติดตาม กระเพาะลำไส้ ไต (มะแลว) ได้ โดยนิ้วเม็ดโตก็จะละลาย เม็ดเล็กก็จะออกมาขับปัสสาวะ

นอกจากนี้การนำสมุนไพรมาใช้ของพ่อหนานสิงห์ นอกจากจะใช้ในการรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว ยังมีการใช้สมุนไพรในค้ำอื่น ๆ อีกเช่น การทำยาสระผมแบบโบราณโดยมีส่วนผสมของใบหมี ใบเส้า ลูกมะกรูดผ่าครึ่ง เปลือกไม้มะเมี๊วขูด นำส่วนผสมทั้งหมดมาต้มรวมกัน สุกแล้วทิ้งให้เย็นนำมาสระผม โดยสระแบบแชมพูทั่วไปผมจะมีน้ำหนักและไม่มันเงา

นอกจากพ่อหนานสิงห์แล้ว การใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านคนอื่นๆ ก็มีวิธีการใช้ใกล้เคียงกัน เช่น พ่อตา ธรรมชัคคูก การใช้สมุนไพรของพ่อตา ส่วนใหญ่ เป็นการรักษาโรคเกี่ยวกับการปวดเมื่อยจากการทำงานโรคหอบหืด โรคไข้หวัด หรือผดผื่นคัน ตัวอย่างชนิดยา ที่พ่อตาใช้ในการรักษา คือ

- หัวข้าวเย็น จะใช้รักษาเม็ดผดผื่นคัน โดยใช้ผสมยาอื่นๆ ด้วยเช่น รากเจตมูลเพลิง รากมะเคือขุมพร รากชิงชี รากย่านาง รากคณฑา เป็นยารักษาอาการคันได้ดี
- ขมิ้นเครือ ก็สามารถแก้คันได้ รวมถึงแก้อาการคัดจมูก แก้เคล็ดขัดยอกได้ โดยนำไปเข้ายาทั้ง 5 ดังกล่าวข้างต้น
- ชะมดตัว ชะมดเข็ด สามารถนำมารักษาโรคหืดหอบได้เช่นกัน

อีกท่านหนึ่งที่มีการใช้สมุนไพรในการปรุงยา คือพ่อหมอก นุนพนัสศักดิ์ ซึ่งเป็นหมอพื้นบ้านอีกท่านหนึ่งที่มีการปรุงยาเพื่อจำหน่ายและรักษาโรค โดยทั่วไป ยาที่ท่านได้ปรุงจำหน่าย มีหลากหลายชนิด ดังนี้

- ยาบำรุงเลือด ยาบำรุงกำลัง สมุนไพรที่ใช้ในการปรุงยา คือ ฮ่อสะพายควาย มะเขือแจ้ เครือ สะค้าน บิดบัวแดง เป้าเลือด จันทน์แดง ผ่างแดง
- ยาแก้โรคกระเพาะ ลูกหมอกจะใช้สมุนไพร คือ ขมิ้น กระชายป่า ขมิ้นขาว ว่านมหานิลดำ น้ำผึ้ง
- ยาแก้อาการท้องผูกที่ใช้ปั้งจิ ปุเลย (โพล) จันทน์แดง รังควา หล้าตคหมา
- ยาแก้ร้อนในใช้ นมผา รังเย็น หัวข้าวเย็น รากหญ้าคา ทองพันชั่ง ข้าวเจ้าสาร นำส่วนผสมของทั้งหมด ผ่นผสมกัน สามารถรักษาอาการร้อนในได้

ส่วนพ่อศรี ธิตุก หมอพื้นบ้านอีกท่านหนึ่ง กล่าวถึงการใช้สมุนไพรของท่านว่า ส่วนใหญ่จะปรุงยาตามตำรายาที่มีอยู่ หากจะปรุงยารักษาโรคชนิดใด ตำรับไหนจะเช็กดูจากตำรายา แล้วจึงแสวงหาสมุนไพร เพื่อมาทำยาสมุนไพรที่ใช้ เช่น

- บิดปิวแดง (เจตมูลเพลิงแดง) ใช้รักษาอาการกินอาหารผิด และแก้โรคมะเร็ง
- หญ้าหนวดแมว ใช้เป็นยาแก้เนื้ว ยาถ่ายและยาระบาย
- สามสิบสองดี แก้เหน็บชา
- หญ้าฮ่อมบ้าน แก้มะเร็งและกันแมลงพิษสัตว์กัดต่อย
- คิงหว่า เป็นยาบำรุงกำลัง

สมุนไพรเหล่านี้พ่อศรีจะมีตำราวิธีปรุงยาดำรับต่างๆ หากจะปรุงยาตัวใดก็จะเปิดตำราประกอบการปรุงยาด้วยทุกครั้ง

4.2.2.5 การเสาะแสวงหาสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน

เนื่องจากสภาพพื้นที่ภายในชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่อยู่ติดป่าเขา ที่แม้ความอุดมสมบูรณ์จะลดลงจากอดีต แต่ก็ยังเป็นแหล่งที่อยู่ของสมุนไพรมากมายหลายชนิด หมอพื้นบ้านมักนิยมหาสมุนไพรบริเวณป่าใกล้หมู่บ้าน เช่น ห้วยโงงฮาง ป่าขุนตาน พ่อหนานสิงห์ กล่าวถึง การเสาะแสวงหาสมุนไพรว่า จะหาตามแหล่งที่มีสมุนไพรคือ ห้วยโงงฮาง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบ้านพ่อหนานสิงห์นัก หากสมุนไพรบางชนิดไม่พบในแถบนี้หรือมีน้อยก็จะไปเสาะแสวงหาที่อื่น เช่น จังหวัดเชียงราย สมุนไพรที่ต้องไปเสาะหาที่เชียงรายได้แก่ ดาฝากโครี ดาฝากน้ำแพร์ เป็นสมุนไพรที่ไม่มีในแถบหมู่บ้านแห่งนี้แต่พบอยู่ที่เขานางแก้ว อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย หมอพื้นบ้านท่านนี้ยังบอกอีกว่า การที่จะทราบว่ามีสมุนไพรชนิดใดพบที่ไหน มีมากในแหล่งใดส่วนหนึ่งจะมาจากตำราที่ท่านมีอยู่ บางครั้งถึงกับต้องไปหาสมุนไพรในพม่า การเก็บยาในแต่ละครั้งหากพบสมุนไพรในป่าก็จะนำปลุกบริเวณรอบๆ บ้านด้วย เพื่อสะดวกต่อการใช้ ในบางครั้งก็มีการขยายพันธุ์ไว้ด้วยเช่นกัน ทั้งในบริเวณป่าที่พบและขยายพันธุ์ไว้ที่บ้าน

การเสาะแสวงหาสมุนไพรของหมอพื้นบ้านคนอื่นๆ ก็มีลักษณะคล้ายๆ กันคือ การหาสมุนไพรบริเวณป่าใกล้หมู่บ้าน เช่น พ่อศรี ได้เข้าไปหาสมุนไพรที่ป่าขุนตาน ท่านบอกว่า ป่าขุนตานยังมีสมุนไพรอยู่มากและพ่อศรีก็ได้นำสมุนไพรบางชนิดมาปลุกที่บ้านด้วยเช่นกัน แต่สมุนไพรบางชนิดก็อาจไม่เจริญเติบโตหรือตายได้ ส่วนหมอพื้นบ้านท่านอื่นๆ บอกว่าในอดีตตามหัวไร่ปลายนาก็จะพบสมุนไพรมากมาย ซึ่งในเรื่องนี้พ่อคาได้พูดถึงสมุนไพรว่า “ถ้ารู้จักยา ก็มียาเปื้อะเลอะ ถ้าไม่รู้จักยาก็ป้อมียา” ซึ่งตามความหมายของท่านหมายถึงหากรู้จักยาสมุนไพรก็จะพบ

เห็นสมุนไพรมากมาย แต่หากไม่รู้จักสมุนไพรก็จะไม่พบสมุนไพร ท่านบอกว่าในอดีตเพียง แค่เดิน ออกจากบ้านก็จะพบสมุนไพรมากมาย แต่ในปัจจุบันสมุนไพรได้ลดจำนวนลงจากแต่ก่อนมาก หาก ต้องการสมุนไพรต้องไปหาในป่าเขา เหตุที่สมุนไพรลดจำนวนลงเพราะมีการทำการเกษตรกันมาก ขึ้น และเป็นการเกษตรแผนใหม่ ที่จะต้องไถ เพื่อปลูกพืชพาณิชย์ และต้องใช้พื้นที่มากขึ้น ทำให้ สมุนไพรที่เคยมีอยู่ตามหัวไร่ปลายนาคอนทำลายลงไป เนื่องจากรากของสมุนไพรจะโดนไถไปด้วย สมุนไพรที่เคยหาง่ายและพบทั่วไป เช่น ใบบัวบกที่มีสรรพคุณรักษาอาการร้อนคอ ร้อนท้อง ร้อน ในและแก้อาการผะอืดผะอม ปัจจุบันเริ่มหายากขึ้น หรือทองพันชั่งที่แก้โรคโปลิโอ (ชาคูน้า) เป็นต้น สมุนไพรเหล่านี้ปัจจุบันเริ่มมีจำนวนลดน้อยลงไปมากจากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ส่วนการ เข้าป่าเพื่อหาสมุนไพรประมาณ 2-3 วันต่อครั้ง เพื่อหาสมุนไพรสำหรับ การปรุงยาตามตำรับต่างๆ การเข้าป่าหาสมุนไพรแต่ละครั้ง มักมีผู้ติดตาม เข้าไปด้วย ดังเช่นกรณีของพ่อตาท่านบอกว่า เหตุผล ที่มีคนติดตามเข้าไปด้วยเพราะบุคคลเหล่านั้นต้องการจะใช้ยาสมุนไพรด้วยเช่นกัน และเมื่อไปกับพ่อ ตาบุคคลเหล่านี้สามารถทราบชนิดของสมุนไพรได้อย่างถูกต้องและนำไปใช้ได้อย่างมั่นใจมากขึ้น การนำสมุนไพรมาปลูกในบริเวณบ้านของหอมพื้นบ้าน เช่น ปิดบัวแดง ว่านมหานิลดำ แสนกิ่ง ปลาไหลเผือก ดิงหว่า ว่านมหาสีบ ฯลฯ การปลูกสมุนไพรของหอมพื้นบ้านจุดประสงค์หลักก็เพื่อ เอาไว้ใช้เอง แต่ในบางครั้งก็จะมีชาวบ้านมาขอแบ่งปันเพื่อนำไปใช้หรือนำไปปลูก ท่านก็จะแบ่ง ปันให้แก่ชาวบ้านไป

สำหรับสมุนไพรที่หายาก หากมีผู้นำมาขายหอมพื้นบ้านก็จะซื้อเก็บไว้เพื่อเตรียมปรุงยา ตามตำรับต่างๆ หรือหากหอมพื้นบ้าน ไม่ได้เข้าป่าหาสมุนไพรเองแต่มีชาวบ้านคนอื่นๆ เข้าป่าเพื่อ หาของป่าหรือหาอาหาร หอมพื้นบ้านก็จะบอกชนิดยาที่ต้องการไปกับชาวบ้านคนนั้นๆ ซึ่งท่าน บอกว่าต้องแน่ใจว่าชาวบ้านผู้นั้น มีความรู้เรื่องสมุนไพรและรู้จักสมุนไพรอย่างแท้จริงและหาก ชาวบ้านนำมาให้ก็จะให้เงินเป็นการตอบแทนหรือซื้อขาย หรือถ้าหากมีความสนิทสนมส่วนตัวชาวบ้าน ก็จะนำมาให้โดยไม่รับเงิน ซึ่งเป็นการอาศัยพึ่งพาและเกื้อกูลซึ่งกันและกันภายในชุมชนแห่งนี้

4.2.2.6 การแปรรูปสมุนไพรและการใช้ประโยชน์

— เพื่อใช้รักษาพยาบาลและเพื่อจำหน่าย

หลังจากได้สมุนไพรจากการเสาะแสวงหาตามที่ต่างๆ มาแล้วหอมพื้นบ้านจะนำ สมุนไพรเหล่านั้นมาล้างให้สะอาดหอมพื้นบ้านท่านหนึ่งบอกว่าจะต้องดูสมุนไพรให้ละเอียด เพราะบางครั้งสมุนไพรที่ได้มาอาจมีไข่ของแมลงติดอยู่ได้ใบซึ่งอาจเป็นอันตรายหากนำไปใช้ เมื่อ ล้างให้สะอาดนำไปตากให้แห้งแล้ว นำไปแปรสภาพตามแต่ลักษณะที่ต้องการจะใช้ เช่น ถ้าเป็น

ไพล ก็จะนำไปตำในขณะที่ยังสดอยู่เพื่อเตรียมไปเข้ายาอื่นๆ หากเป็นยาประเภทใช้เนื้อไม้เมื่อตากแห้งแล้วจะนำไปไม้ครวมกันเพื่อเตรียมจำหน่ายหรือเตรียมไปใช้ประโยชน์ในทางยาต่อไป

— เพื่อประกอบอาหาร

สมุนไพรนอกจากจะนำไปปรุงยาเพื่อรักษาพยาบาลและจำหน่ายให้แก่ผู้ป่วยทั่วไปแล้ว ลักษณะการใช้ประโยชน์อีกด้านคือ การนำมาปรุงอาหาร พืชสมุนไพรที่นำมาปรุงอาหารส่วนใหญ่จะเป็นพืชผักสวนครัว เช่น พริก ขิง ข่า ตะไคร้ มะกรูด จันทน์หอม สะระแหน่ ผักไผ่ ฯลฯ การนำมาทำอาหารเช่น หัวกระชาย เมื่อนำไปผัดกับหมูจะมีสรรพคุณทางยาคือ เป็นยาบำรุงกำลัง บำรุงสุขภาพ แก้ท้องอืดและแก้อ่อนใน หรือกระทือ ใช้เป็นผักจิ้มน้ำพริก มีสรรพคุณเป็นยาระบาย ส่วนดอกนางลาว สามารถนำไปแกงใส่เห็ดนางรม มีสรรพคุณเป็นยาบำรุงกำลัง บำรุงผิวพรรณ ดอกต้อมนำไปใช้ในแกงแกลและแกงต่างๆ มีสรรพคุณบำรุงกำลังและผิวพรรณได้เช่นกัน หรือแม้แต่ กาวเครือก็สามารถนำไปยำกับผักรวมมิตร มีสรรพคุณ ในการแก้ปวดเมื่อย ปวดหัวได้ หากเป็นพวก พืชผักสวนครัวเช่น ขิง ข่า ตะไคร้ สะระแหน่ ผักไผ่ มีสรรพคุณ ในการดับพิษ

— เพื่อเผยแพร่

การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรของหมอพื้นบ้านเพื่อการเผยแพร่ส่วนใหญ่จะต้องมีการเผยแพร่ความรู้ให้แก่ผู้ที่สนใจได้เรียนรู้กันแทบทุกคน ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เช่นหมอพื้นบ้านท่านหนึ่งคือพ่อหมอดซึ่งปัจจุบันมีนักเรียนนักศึกษาส่วนหนึ่งมาศึกษาหาความรู้ในการใช้สมุนไพรกับท่านถึงบ้าน โดยก่อนหน้านี้ทางโรงพยาบาลได้ติดต่อให้ไปสอนวิธีการใช้สมุนไพรให้แก่แก่นักเรียนนักศึกษาที่โรงพยาบาล ซึ่งในช่วงแรกท่านก็ได้ไปสอนที่โรงพยาบาล แต่มาระยะหลังท่านคิดว่าการเรียนรู้เรื่องสมุนไพร จำเป็นต้องรู้จักสมุนไพรจากของจริง ซึ่งบริเวณบ้านของท่านได้มีการปลูกพืชสมุนไพรหลายชนิดมากพอที่จะใช้สอนนักเรียนนักศึกษาได้ ดังนั้นควรให้ผู้ที่ต้องการเรียนรู้การใช้สมุนไพรมาเรียนที่บ้านจะดีกว่า เพราะได้เห็นตัวอย่างของสมุนไพรอย่างแท้จริงรวมถึงวิธีการปรุงยาตามตำรับต่างๆ นักเรียนนักศึกษาจะได้เห็นขั้นตอนของการปรุงยาจากของจริง การเรียนรู้ก็จะสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นอกจากเผยแพร่ความรู้ในรูปแบบการเรียนการสอนอย่างเป็นทางการแล้ว หมอพื้นบ้านทุกท่านได้บอกเล่าแก่คนใกล้ชิด เช่นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน หรือคนในชุมชนที่มีความสนใจในการใช้สมุนไพรในด้านต่างๆ หมอพื้นบ้านทุกท่านก็แนะนำวิธีใช้สมุนไพรให้แก่ผู้ที่สนใจ

การเผยแพร่ความรู้ในการใช้สมุนไพรที่ชุมชนบ้านท่ากู่ นอกจากหมอพื้นบ้านแนะนำให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรแล้ว ภายในชุมชนเองยังมีแปลงสาธิต สวนสมุนไพรอยู่กลางหมู่บ้าน ซึ่ง

มีหมอพื้นบ้านเป็นผู้ริเริ่มโครงการนี้ ซึ่งจะได้อีกกล่าวถึงต่อไปในส่วนของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร

4.2.2.7 ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร

การใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านในปัจจุบันยังคงมีความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการรักษาอยู่ด้วย ซึ่งเป็นความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีที่ได้สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษและยังมีการยึดถือปฏิบัติอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่น การใช้คาถาประกอบการรักษา การรักษาโรคโดยคุณธาตุภายในร่างกายที่ไม่สมดุลกันเป็นเหตุให้เกิดความเจ็บป่วย หรือแม้แต่ขั้นตอนการเก็บยาที่ต้องมีวิธีการเก็บ ซึ่งจะได้อีกกล่าวถึงรายละเอียดของความเชื่อ พิธีกรรม จารีต ประเพณีที่หมอพื้นบ้านยังคงยึดถือปฏิบัติอยู่ ดังต่อไปนี้

– การเก็บยาสมุนไพร

หมอพื้นบ้านมีความเชื่อหรือยึดมั่นในเรื่องของวันที่ควรเก็บยาและทิศทางในการเก็บยาสมุนไพรเก็บทางทิศใดจึงจะดี ความเชื่อนี้หมอพื้นบ้านบอกว่าหากเก็บถูกวิธีตามที่ได้อธิบายต่อกันมา ยาสมุนไพรที่ได้จะมีสรรพคุณและฤทธิ์ยาที่ดีเยี่ยม ท่านได้อธิบายถึงวิธีการเก็บสมุนไพรดังนี้

<u>วันเก็บยา</u>	<u>ส่วนของการเก็บ</u>
อาทิตย์	ราก
จันทร์	ต้น
อังคาร	ต้นและ ใบ
พุธ	ทุกส่วน
พฤหัสบดี	ต้นและ ใบ
ศุกร์	ราก
เสาร์	ต้นและ ราก

ส่วนเวลาในการเก็บต้องนับเป็นยาม ในวันหนึ่งมี 3 ยาม ได้แก่ ยามเช้าไม่เกิน 10.00 น. ให้เอาส่วนราก ยามเที่ยงหรือยามบ่ายไม่เกิน 14.00 น. ให้เอาส่วนที่เป็นลำต้น ยามเย็นถึงพระอาทิตย์ตกดินให้เอาส่วนใบมาทำยา

ทิศทางของการเก็บ

วันอาทิตย์, วันอังคาร

ต้องหาทางทิศตะวันออกจึงจะดี

วันจันทร์, วันเสาร์

ต้องหาทางทิศตะวันตกจึงจะดี

วันพฤหัสบดี

ต้องหาทางทิศเหนือจึงจะดี

วันพุธ , วันศุกร์

ค้อยหาษาทางทศไต้จั้งจะดี

แต่อย่างไรรักัตามวันเก็บยาของหมอพื้นบ้านท่านหนึ่งแตกต่างจากท่านอื่นๆคือท่านจะไม่เก็บยาในวันศุกร์และเสาร์ซึ่งท่านได้ยึดตามตำราที่บรรพบุรุษได้มอบไว้ให้ โดยตำรานั้นบอกไว้ว่า “ศุกร์บ่เอา เสาร์บ่ฮื้อ” ดังนั้นในสองวันนี้ท่านจะไม่เก็บยา ซึ่งแตกต่างจากหมอพื้นบ้านคนอื่นๆ ที่สามารถเก็บได้ทุกวัน แต่จะเลือกส่วนของการเก็บที่ไม่เหมือนกัน ส่วนทศทางการหาษาสมุนไพรให้เอาตัวบ้านเป็นศูนย์กลางแล้วจึงออกจากบ้านตามทิศนั้น หมอพื้นบ้านอธิบายว่าหากไม่ทำตามความเชื่อที่ได้รับ การถ่ายทอดมา ฤทธิยาจะเสื่อมถึงจะหาสมุนไพรได้มากก็จะใช้ไม่ได้ผลเพราะไม่ใช่ยาและไม่ถูกต้องตามตำราไม่สามารถนำมาปรุงยาได้

การเก็บยาตามฤดูกาล

ฤดูร้อน	ให้เก็บรากและแก่น
ฤดูฝน	ให้เก็บใบ ราก และดอก
ฤดูหนาว	ให้เก็บเปลือก กระทิ และเนื้อไม้

การเก็บยาตามฤดูกาลมีเหตุผลในการเลือกเก็บดังนี้ ประเภทรากที่ต้องเก็บในช่วงฤดูร้อน เพราะเป็นช่วงที่พืชหยุดเจริญเติบโต ใบ ดอกร่วงหมด และในช่วงนี้จะมีการสะสมปริมาณของตัวยารั้วค่อนข้างสูง ตัวอย่างเช่น กระทิชาย กระทือ สำหรับการเก็บเปลือก กระทิและเนื้อไม้จะเก็บในช่วงฤดูหนาวเพราะในช่วงนี้เป็นช่วงเริ่มจะแล้ง พืชไม่เจริญเติบโต ปริมาณของตัวยาระสะสมตามเปลือก กระทิมาก จึงควรเก็บในช่วงนี้ ส่วนในฤดูฝนควรเก็บใบ ราก และดอก เพราะช่วงนี้เป็นช่วงที่พืชเจริญเติบโตมากที่สุด ปริมาณยาในพืชทั้งลำต้นจึงมีสูง

หมอพื้นบ้านท่านหนึ่ง พ่อหมอก บอกว่าการเก็บยาจะต้องมีคำขอขยาด้วยโดยพ่อหมอกได้คำขอขยามาจากปู่ย่า ตายายที่เป็นหมอแผนโบราณมาก่อน และท่านเชื่อว่าหากไม่มีคำขอขยาสมุนไพรที่ได้มาก็จะเป็นเพียงต้นไม้ธรรมดาไม่มีฤทธิ์เป็นยา โดยการเก็บยาในแต่ละครั้งท่านจะมีเคล็ดในการเก็บคือ ใช้มือข้างซ้ายพันสมุนไพรแล้วพูดคำว่า “บุคแล้วบ่อ” จากนั้นพูดคำขอขยาโดยคำขอขยาที่ท่านใช้เป็นประจำตอนเก็บสมุนไพรคือ “มีป่าช้า บ่มีคนฝัง กะสะสะ วิสะเตพะ” เมื่อพูดจบแล้วให้ดึงสมุนไพรต้นนั้นมาได้เลย

— การใช้คาถาร่วมกับการรักษา

หมอพื้นบ้านยังคงมีความเชื่อในเรื่องของการใช้คาถาร่วมกับการรักษา เช่นการรักษาของพ่อหมอกที่ใช้คาถาประกอบการรักษาโรคที่เกี่ยวกับเส้น โดยต้องมีการบีบและนวดพร้อมกัน

ห้องคาถาประกอบ หรือมุ่นเป็นคำแล้วเป่าไปที่เกิดอาการพร้อมทั้งบีบนิ้วไปด้วย อาการป่วยที่มีการรักษาโดยใช้คาถาอีกตัวอย่างหนึ่งคือการใช้คาถาเป่าพิษคุ้มสรรพะ โดยมนต์น้ำให้กินพร้อมทั้งว่าคาถาดังนี้ “พุทฺธโรคฺคโรค ธัมมโศคฺคไฟ สังโฆละลาย หายปีคชาค โสคฺคไปยะ ศิริ สิทธิ นะโม พุทธายะ” ส่วนพ่อหนานสิงห์ก็มีการใช้คาถาร่วมกับการใช้สมุนไพรร่วมด้วยเช่นกันท่านอธิบายและยกตัวอย่างการใช้คาถาของท่านว่า ในการปรุ้งยาจะต้องทำในวันข้างขึ้นเช่นวันอังคาร 09.09 น. การทำยาไม่ควรทำในวันข้างแรม ยาจะไม่มีสรรพคุณในการรักษาและยิ่งถ้าหากทำในวันเกิดปรากฏการณ์สุริยุปราคา ท่านบอกว่าเป็นวันที่ดีที่สุด ด้วยจะมีฤทธิมาก หากทำยาเสร็จแล้วจะนำยาที่ปรุ้งแล้วมากรองรวมกันและจะมีการมนต์ก่อน โดยการเป่ามนต์เพื่อให้ยาที่ทำไว้ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้จะมีการมนต์ยาที่ทำไว้แล้วในขั้นตอนของการเตรียมสมุนไพรร่วมไปทำยาก็มีการมนต์ด้วยเช่นกันเช่นคาถามนต์ยาโดยการนำรากไม้ ใบไม้ หรือเปลือกไม้ ที่สรรพคุณเป็นยานามากกรองรวมกัน แล้วกล่าวคาถามนต์ยาเป่าลงไปที่ยา โดยกล่าวคำดังนี้ “สะสะ โต้คำปุสะระภัสสะ” ให้ปลุกเสกกองยาเพื่อนำไปปรุ้งยาทุกครั้งซึ่งจะต้องตั้งนะโม 3 ครั้งก่อนจึงว่าคาถาตามอีก 3 ครั้งเป็นอันเสร็จพิธี สำหรับการมารักษาของผู้ป่วยต้องนำสวดยอกโดยมีดอกไม้อีสขาวอยู่ในสวดยอก หากไม่มีดอกไม้อีสขาวก็ให้ใช้ใบของดอกไม้อีสขาวแทนก็ได้เพื่อนำมาบูชาครู นอกจากนี้ก็มีเทียนคู่ เงินแล้วแต่ศรัทธา (ส่วนใหญ่จะอยู่ระหว่าง 9 - 10 บาท) นำทั้งหมดนี้มาหาพ่อหนานสิงห์เพื่อรับการรักษา หลังจากหายแล้วก็จะมีการสมนาคุณต่างหากอีกครั้งหนึ่งตามศรัทธา

— การรักษาความเจ็บป่วยโดยการปรับธาตุในร่างกาย

การรักษาของหมอพื้นบ้าน มีความเชื่อว่าจะต้องรู้ วัน เดือน ปีเกิดของผู้ป่วยด้วย เพื่อจะได้จัดยาและรักษาให้ตรงกับบุคคล โดยที่ต้องดูธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประกอบการรักษาท่านบอกว่า คนเกิดในแต่ละวัน ธาตุจะไม่เหมือนกันคือ

คนเกิดวันอาทิตย์	ธาตุในกายเป็นธาตุไฟ
คนเกิดวันจันทร์	ธาตุในกายเป็นธาตุดิน
คนเกิดวันอังคาร	ธาตุในกายเป็นธาตุลม
คนเกิดวันพุธ	ธาตุในกายเป็นธาตุน้ำ
คนเกิดวันพฤหัสบดี	ธาตุในกายเป็นธาตุดิน
คนเกิดวันศุกร์	ธาตุในกายเป็นธาตุน้ำ
คนเกิดวันเสาร์	ธาตุในกายเป็นธาตุไฟ

ความเชื่อในเรื่องของการธาตุประกอบเป็นการเชื่อว่าผู้ที่มารักษาอยู่ในธาตุอะไรและธาตุในร่างการสมดุลกันหรือไม่ ตามความเชื่อที่ได้สืบทอดกันมาได้กล่าวถึงร่างกายคนเราประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และผู้ที่มารักษาในขณะนั้นธาตุใดในร่างกายที่ไม่สมดุล กำเริบ หย่อน พิจารณาถึงจะตรวจดูได้ว่าจะให้การรักษาโดยใช้อะไรในการปรับธาตุต่างๆ ในร่างกายให้สมดุลส่วนใหญ่จะเป็นการรักษาโดยแนะนำให้กินอาหารชนิดใดบ้างเพื่อปรับสมดุลในร่างกายให้เป็นปกติได้ การธาตุประกอบการรักษาโรค หมอพื้นบ้านได้ใช้เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาผู้ป่วยควบคู่ไปกับการรักษาวิธีอื่น ซึ่งบางครั้งอาจพิจารณาโดยใช้อาหารตามธาตุ ที่สามารถรับประทานได้ตามรสของยาคือ

รสยาประธานมี 3 รส

- รสเย็น แก้ธาตุไฟ เช่น เกสรดอกไม้ เขาสัตว์
- รสร้อน แก้ธาตุลม เช่น จิง ข่า พริกไทย
- รสสุขุม แก้ธาตุน้ำ เช่น โกฎเทียน

และรสยา 9 รส มีสรรพคุณดังนี้

- รสฝาด มีฤทธิ์สมาน
- รสหวาน ให้กำลังงาน
- รสเมาเบื่อ แก้พิษ
- รสขม แก้ทางโลหิต
- รสมัน แก้ขัดยอก
- รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ
- รสเปรี้ยว กัดเสมหะ
- รสเผ็ดร้อน แก้ขับลม
- รสเค็ม แก้ทางผิวหนัง

— ด้านการตรวจโรคชะตาราตี

ความเชื่อในด้านการรักษาของหมอพื้นบ้านอีกด้านหนึ่ง คือการตรวจโรคชะตาราตีของผู้ป่วย เช่น พ่อตา ที่ยังคงมีความเชื่อในข้อนี้และยังคงปฏิบัติอยู่โดยอาศัยอายุและวัน เดือนปีเกิดมาเป็นตัวทำนาย ทายทัก ตรวจสอบเคราะห์กรรมของผู้ป่วยโดยยึดหลักจากตำราพรหมชาติเป็นหลัก หากตรวจสอบผู้ป่วยแล้วพบว่ามีความเสี่ยงก็จะแนะนำให้สะเดาะเคราะห์ร่วมกับการรักษาด้วยยาสมุนไพรตามอาการที่เกิด ส่วนพ่อหนานสิงห์ ก็ได้มีการใช้ตำราในการตรวจโรคชะตาราตีจากตำราหลายเล่ม เช่น การตรวจโรคชะตาราตีหรือดูเคราะห์โดยนับจากตารางดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงตำราการตรวจโรคชะตาและเคราะห์ของหมอพื้นบ้าน

8	จ้ว		ร้ง	6	แมว	1	
	6		1	2			
ข้าง		1	2	3			
5	8	6		4	3	ราชสีห์	
		8	4	7	2		
หนู		5	7	9			
			นาค			เสือ	9

ที่มา : ตำรายาพ่อหนานสิงห์ เสนางาม

จากตารางนี้ พ่อหนานสิงห์ได้บอกว่า “ให้ไล่ตามอายุของบุคคลที่มาหาเราเป็นพยาธิ อันใดให้ไล่ตามตัวฟังของผู้ป่วยที่มาถาม ถ้าฟังตัวอะไรเช่น จ้ว หรือ ร้ง หรือแมว หรือข้าง หรือ ราชสีห์ หรือหนู หรือนาค หรือเสือ ต้องนับโดยผู้ชายให้นับตั้งแต่เสือไปหาขนาดจนครบอายุ ผู้หญิงให้นับตั้งแต่จ้วไปหาร้งจนครบอายุ ตกไหนชื่อเอาอันแล้วเปิดดูคำทำนายจากตำราอีกทีหนึ่ง”

จากการศึกษาพบว่าการรักษาของหมอพื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ยังคงมีความเชื่อต่างๆ ประกอบการรักษาอยู่เสมอ เช่นเชื่อว่าการรักษาโรคต่างๆ ต้องใช้คาถาร่วมกับการใช้สมุนไพรจึงจะได้ผลดีหรือแม้แต่การเก็บยาจะต้องมีวันเก็บ ทิศทางที่จะไปเก็บ หรือในแต่ละฤดูกาลควรเก็บส่วนใดของพืช การเก็บยาต้องมีคำขอจากพระแม่ธรณี สิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อที่ได้สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษหรือผู้ถ่ายทอดในอดีต จนถึงปัจจุบันหมอพื้นบ้านเหล่านี้ยังมีความเชื่อและยึดถือปฏิบัติต่อกันมา ความเชื่อที่ยังคงอยู่เป็นวัฒนธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นได้ แต่สามารถรับรู้ได้ โดยผ่านพิธีกรรมต่างๆที่หมอพื้นบ้านได้กระทำกันมาอย่างต่อเนื่อง เช่น การบูชาครูโดยนำสวดดอกไม้ธูปเทียนและเทียนคู่มาขอรับการรักษาของชาวบ้าน เพราะเชื่อว่าการรักษาจะศักดิ์สิทธิ์และได้ผลอย่างแน่นอน หรือการเก็บยาของหมอพื้นบ้านเอง ได้มีวิธีการนำยามาโดยผ่านการลองใช้มือพื้นดินสมุนไพรพร้อมกับพูดคำว่า “ปุดแล้วบ่อ” และกล่าวคำขอจากแม่ธรณีจึงจะนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ต่อไปได้

4.3 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร

การเรียนรู้ในเรื่องของความรู้ในการใช้สมุนไพรของหอมพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านท่ากู่ทุกท่านที่ผู้ศึกษาได้เข้าไปทำการเก็บข้อมูล ซึ่งผลการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้และความรู้ในการใช้สมุนไพรของหอมพื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ในฐานะที่หอมพื้นบ้านเป็นผู้รับการถ่ายทอดนั้นมี 2 รูปแบบ คือ รูปแบบดั้งเดิมและรูปแบบใหม่ ดังนี้

รูปแบบดั้งเดิมที่ผู้ศึกษากำหนดไว้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรจากครอบครัว เครือญาติ วัด พระสงฆ์ หอมพื้นบ้าน การถ่ายทอดระหว่างเพื่อน

รูปแบบใหม่คือ ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรมาจากสถาบันการศึกษาที่สามารถออกใบอนุญาตจากกระทรวงสาธารณสุขเพื่อให้ได้ใบประกอบโรคศิลป์และจากการฝึกอบรมต่างๆ

หอมพื้นบ้านที่ผู้ศึกษาได้พูดคุย สัมภาษณ์ในชุมชนแห่งนี้มีจำนวน 5 ท่าน คือ พ่อตา ธรรมศักดิ์ อายุ 87 ปี พ่อหนานสิงห์ เสนางาม อายุ 85 ปี พ่อหมอก นุนพันธ์ศักดิ์ อายุ 68 ปี พ่อศรี ธิคุณ อายุ 67 ปี และหอมจำลอง พงศ์เถ อายุ 55 ปี การเรียนรู้และการรับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรของหอมพื้นบ้านทุกคนจะมีมากกว่า 1 แหล่งความรู้รวมทั้งการศึกษาด้วยตนเองจากตำราต่างๆ

4.3.1 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในรูปแบบดั้งเดิม

– การเรียนรู้จากครอบครัว เครือญาติ

การถ่ายทอดรูปแบบดั้งเดิมที่หอมพื้นบ้านได้รับความรู้ ในการใช้สมุนไพรเริ่มจากการเรียนรู้ภายในครอบครัว หอมพื้นบ้านส่วนใหญ่มีบรรพบุรุษไม่คนใดก็คนหนึ่งเป็นหมอแผนโบราณมาก่อน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ทวดหรือบิดา มารดา การเรียนรู้ในขั้นตอนนี้ถือว่าเป็นการถ่ายทอดทางสังคม เนื่องจากอดีตในขณะที่หอมพื้นบ้านยังเป็นเด็ก ได้คลุกคลีใกล้ชิดกับครอบครัวรวมทั้งบรรพบุรุษที่เป็นหมอแผนโบราณเช่นกัน การใกล้ชิดและคลุกคลีกับบุคคลที่เป็นหมอแผนโบราณทำให้เกิดการเรียนรู้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม การเรียนรู้ทางตรงได้แก่ การบอกเล่าและใช้วิธีจดจำความรู้ที่ได้รับการบอกเล่าต่างๆ ด้วยตนเอง ส่วนการเรียนรู้ด้วยวิธีฝึกปฏิบัติ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ทางอ้อม เช่นการฝึกปฏิบัติที่เริ่มจากการเข้าป่าเพื่อเสาะหาสมุนไพร ผู้ที่เป็นเด็กในสมัยนั้นต้องติดตามบรรพบุรุษที่เป็นหมอแผนโบราณเข้าไปในป่า จากการติดตามในลักษณะนี้ทำให้หอมพื้นบ้านที่ยังเป็นเด็กในขณะนั้นเกิดการเรียนรู้ จดจำ ลักษณะลำต้น ใบ ดอก ผล และแหล่งที่อยู่

ของสมุนไพรมักทำให้รู้จักสมุนไพรมานานได้เป็นอย่างดี การฝึกปฏิบัตินอกจากจะรู้จักวิธีการเก็บสมุนไพรมานานแล้ว ในขั้นตอนของการปรุงยาที่บรรพบุรุษได้ทำเป็นประจำก็มีส่วนให้หมอพื้นบ้านในขณะนั้นได้เรียนรู้โดยการเห็นจากการปฏิบัติจริงและมีส่วนช่วยยับยั้งอุปสรรคและวัตถุดิบในการปรุงยาในแต่ละครั้ง การถ่ายทอดในลักษณะนี้บรรพบุรุษผู้เป็นหมอยามักไม่ปิดบังความรู้เนื่องจากผู้ที่รับการถ่ายทอดมีความสัมพันธ์ทางสายเลือดเป็นลูกหลานที่บรรพบุรุษต้องการให้สืบทอดวิชาจากตนเองจึงได้มีการถ่ายทอดโดยไม่หวงวิชาให้แก่ลูกหลาน เพื่อต้องการให้สืบทอดความเป็นหมอพื้นบ้านจากตนเอง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความสนใจของลูกหลานเช่นกัน หากลูกหลานไม่สนใจที่จะสืบทอดการเป็นหมอแผนโบราณบรรพบุรุษก็ไม่บังคับและไม่ถ่ายทอดให้ด้วยเช่นกัน เป้าหมายที่บรรพบุรุษได้สั่งสอนให้แก่ผู้รับการถ่ายทอดมักสอนไว้ว่าเพื่อต้องการให้ช่วยเหลือผู้อื่นให้หายจากอาการเจ็บไข้ได้ป่วยจะได้ช่วยเหลือบุคคลเหล่านั้นได้ รวมทั้งเพื่อดูแลสุขภาพของตนเองและบุคคลใกล้ชิดได้ด้วยเช่นกัน

— การเรียนรู้จากวัด

นอกจากการเรียนรู้ของหมอพื้นบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษของตนแล้ว หมอพื้นบ้านยังได้แสวงหาความรู้จากแหล่งอื่นเพิ่มเติม เช่นในบางครั้งหมอพื้นบ้านมีโอกาสบวชสามเณร และใช้ชีวิตช่วงหนึ่งอยู่ภายในวัด ซึ่งระยะเวลาในช่วงที่อยู่ภายในวัดนี้ได้ศึกษาทั้งพระธรรมคำสอนทางด้านศาสนาและได้ศึกษาความรู้ในการใช้สมุนไพรมานานที่มามีความรู้ทางด้านนี้ด้วย หมอพื้นบ้านบางคนที่ไม่ได้บวชสามเณร หากทราบว่ามิใช่พระท่านใดที่มีความรู้ความสามารถในการใช้สมุนไพรมานานก็ได้ไปขอเรียนรู้จากท่านโดยมอบตัวเป็นศิษย์และอยู่รับใช้ดูแลช่วยเหลือ เมื่อพระท่านพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นคนดี มีคุณธรรม จึงได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ในการใช้สมุนไพรมานานทั้งวิธีปรุงยาตามตำรับต่างๆ ให้แก่ศิษย์และบางครั้งก็อาจมีการมอบตำรายาเป็นปี่บายที่เขียนเป็นภาษาพื้นเมืองให้แก่ศิษย์ผู้นั้นด้วยเช่นกัน ดังนั้นหมอพื้นบ้านจึงอ่านภาษาพื้นเมืองได้เกือบทุกคน เพราะตำรายาเป็นภาษาพื้นเมือง จึงต้องมีการเรียนรู้ภาษาพื้นเมืองควบคู่ไปด้วย

การคัดเลือกผู้ที่จะมาเรียนรู้ การใช้สมุนไพรมานานเพื่อเป็นหมอพื้นบ้านนั้นต้องพิจารณาถึงคุณธรรมประกอบด้วย เนื่องจากผู้ถ่ายทอดต้องการให้ผู้รับการถ่ายทอดไปนั้นใช้วิชาความรู้ในการรักษาบุคคลต่างๆ ไปที่เจ็บไข้ได้ป่วยเพื่อบรรเทาความเจ็บป่วยและบรรเทาความเดือดร้อนแก่ผู้ที่กำลังเจ็บป่วยโดยไม่คิดถึงผลตอบแทนเป็นสำคัญ หากผู้รับการถ่ายทอดความรู้นำไปใช้ประโยชน์ในทางที่ผิดหรือในด้านการหาผลประโยชน์เข้าตนเองอาจก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นและชุมชนได้ จึงต้องพิจารณาในเรื่องของการเป็นคนที่ดีและมีคุณธรรมเป็นหลัก

— การเรียนรู้จากหอพื้นบ้าน

แหล่งความรู้อีกหนึ่งแห่งของหอพื้นบ้านนอกจากที่กล่าวมาแล้วก็คือจากหมอยาผู้อื่นที่มีความรู้ความชำนาญในการใช้สมุนไพร การเรียนรู้ในลักษณะนี้ส่วนใหญ่ผู้ที่มาขอเรียนรู้ความรู้ในการใช้สมุนไพร มักจะมีพื้นฐานในการใช้สมุนไพรมาจากแหล่งอื่นๆ บ้างแล้ว เช่น ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษแล้ว แต่มีความสนใจและต้องการหาคำรู้เพิ่มเติม จึงได้เสาะแสวงหาความรู้จากผู้อื่นๆ อีก แต่หมอยา มักไม่รับศิษย์ที่มีใช้ลูกหลาน ที่เป็นลักษณะเช่นนี้เพราะหมอยามีความเชื่อว่า หากถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรให้แก่ ลูกศิษย์ที่ไม่ใช่ลูกหลานตนเอง ลูกศิษย์อาจคิดล้างครุได้ จึงไม่นิยมถ่ายทอดให้แก่บุคคลอื่นที่มีใช้ลูกหลาน แต่หากมีผู้มาขอรับความรู้ก็จะพิจารณาอย่างถี่ถ้วนถึงนิสัยใจคอว่าเป็นคนดีมีคุณธรรมหรือไม่ และมีความอดทนมีความมานะพยายามมากน้อยเพียงใด หากพิจารณาแล้วเห็นว่าเป็นคนดีและมีความเพียรพยายามจริงก็จะมีถ่ายทอดให้ แต่การถ่ายทอดความรู้มักให้ไม่หมดเนื่องจากมีความเชื่อตามคำโบราณว่าถ้าถ่ายทอดวิชาทั้งหมดให้แก่ผู้อื่นแล้วตัวผู้ถ่ายทอดวิชาเองจะมีอายุสั้นลง ดังนั้นจึงไม่ได้ถ่ายทอดทั้งหมด

— การถ่ายทอดความรู้ระหว่างเพื่อน

การถ่ายทอดความรู้ระหว่างหอพื้นบ้านกับเพื่อน ซึ่งมีทั้งที่เป็นหอพื้นบ้านและไม่ได้เป็นหอพื้นบ้าน การถ่ายทอดในกลุ่มนี้อาจมีความแตกต่างกันไปบ้าง เนื่องจากการถ่ายทอดความรู้ระหว่างเพื่อนที่เป็นหอพื้นบ้านด้วยกันย่อมมีรายละเอียดของความรู้มากกว่าการถ่ายทอดให้กับเพื่อนที่ไม่ได้เป็นหอพื้นบ้าน สำหรับการถ่ายทอดให้กับเพื่อนที่เป็นหอพื้นบ้านด้วยกันมักมีการแลกเปลี่ยนตัวกันอยู่เสมอรวมทั้งแลกเปลี่ยนตำรายาที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่มี หมอพื้นบ้านบางท่านได้เข้าร่วมชมรมหอพื้นบ้านหรืออุษณิษย์ที่อำเภอป่าซาง กิจกรรมของชมรมนั้นนอกจากจะเป็นที่รวมของสมาชิกหอพื้นบ้านหลายท่านแล้ว ยังมีการเปิดรักษาคอนไซค์ด้วยเช่นกันทำให้หอพื้นบ้านคนอื่นๆ จากแหล่งต่างๆ ทั่วไปเข้าไปเป็นสมาชิกของชมรมซึ่งมีสมาชิกทั้งหมด 240 คนเพื่อช่วยกันรักษาผู้ป่วยที่มาขอรับการรักษาบริเวณชมรมหอพื้นบ้านหรืออุษณิษย์ที่อำเภอป่าซาง และจากการเป็นสมาชิกของชมรมนี้ยังทำให้ได้พบปะแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างหอพื้นบ้านด้วยกัน ซึ่งมาจากแหล่งต่างๆ ทั่วไป ส่วนการถ่ายทอดความรู้ระหว่างเพื่อนที่ไม่ได้เป็นหอพื้นบ้านมักเป็นการแนะนำให้แก่เพื่อนที่ไม่ได้เป็นหอพื้นบ้านได้รู้จักวิธีใช้สมุนไพรต่างๆ ไปเพื่อดูแลสุขภาพภาพของตนเองแต่ถ้าหากเพื่อนที่ไม่ได้เป็นหอพื้นบ้านได้รับความรู้ในการใช้สมุนไพรใหม่ๆ หรือได้รับตัวยาสมุนไพรชนิดใหม่ๆ ก็จะมีการบอกกล่าวแก่หอพื้นบ้านด้วยเช่นกัน

4.3.2 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรรูปแบบใหม่

การเรียนรู้การใช้ยาสมุนไพรนอกจากจะได้รับการถ่ายทอดตามแหล่งต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วหมอพื้นบ้านยังได้หาความรู้เพิ่มเติมจากสถาบันต่างๆ ที่เปิดสอนเกี่ยวกับแพทย์แผนโบราณและเข้ารับการอบรมตามสถานที่ต่างๆ ที่เปิดอบรมในเรื่องการใช้สมุนไพรทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนความรู้ให้มากยิ่งขึ้นและเพื่อให้ได้ไปประกอบโรคศิลป์แผนโบราณที่จะทำให้สามารถรักษาคณ ไข้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม การเรียนรู้ในรูปแบบนี้มีลักษณะเป็นทางการ เป็นการถ่ายทอดรูปแบบใหม่ ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดไม่จำเป็นต้องรู้จักกันมาก่อน

สถาบันที่มีการถ่ายทอดการแพทย์พื้นบ้านที่เป็นทางการมีอยู่หลายแห่งด้วยกันเช่น

สมาคมผู้ประกอบโรคศิลป์แผนโบราณภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ที่ 78/1 ซอยหมอชีวกโกมารภัจจ์ ถนนเชียงใหม่ - หางดง ตำบลหายยา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นสถาบันที่มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพร โดยเนื้อหาหลักคือ การรู้จักยาสำหรับ แก้โรคแก้ไข้ต่างๆ ดังนี้

1. เกสัชวัตถุ (ตัวยา) คือ วัตถุชาตุนานาชนิด ที่นำมาปรุงยาแก้โรคแก้ไข้ได้แก่ เกสัชวัตถุ สัตว์วัตถุ ธาตุวัตถุ ที่จะนำมาทำยา ผสมทำการปรุงเป็นยา
2. สรรพคุณเภสัช (สรรพคุณยา) คือ สรรพคุณของยาหรือตัวยาแต่ละชนิด รสของยา 3 รส 6 รส 8 รส 9 รส
3. คณาเภสัช (พิภคยา) คือ การรวมตัวยาหลายอย่างเรียกเป็นชื่อเดียว เป็นคำศัพท์บ้าง เป็นคำตรงบ้างพร้อมทั้งสรรพคุณในพิภคและสรรพคุณตามพิภคนั้นๆ
4. เกสัชกรรม (การปรุงยา) คือการปรุงยาที่ผสมใช้ตามวิธีต่างๆ ซึ่งมีทั้งหมด 28 วิธี ตามตำราเวชศึกษา ตามตำราแพทย์ศาสตร์สังเคราะห์ เช่น วิธีผสมยาผง ผสมยาคอง ผสมยาต้ม ผสมยาพอก
5. สอนให้รู้จักอายุของยาผง ยาเม็ด ยาน้ำ ยาต้ม
6. สอนให้รู้จักปรุงยาตามใบสั่งแพทย์
7. สอนให้รู้จักด้วยอันตราย มีฤทธิ์แรงใช้มากให้โทษ หรือวิธีฆ่าฤทธิ์ยา วิธีสะตุยาก่อนที่จะนำมาทำยา
8. สอนให้รู้จักปรุงยาสามัญประจำบ้าน
9. สอนให้รู้จักพึงปฏิบัติตามกฎหมายควบคุมการประกอบโรคศิลป์ และกฎหมายยาและกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้อง
10. สอนให้รู้จักมารยาทแห่งวิชาชีพและจรรยาเภสัชที่ดีพึงประพฤติปฏิบัติ

ความรู้ที่ได้รับจากการถ่ายทอดที่เป็นหลัก คือ

1. รู้จักรสยาประธาน 3 รส คือ

- รสเย็น แก่ธาตุไฟ
- รสร้อน แก่ธาตุลม
- รสสุขุม แก่ธาตุน้ำ

2. รู้จักสรรพคุณยา 9 รสคือ

- รสฝาด ฤทธิ์ทางสมอง
- รสหวาน ชุ่มซาบไปตามเนื้อ
- รสเมาเบื่อ แก่พิษ
- รสขม แก้ทางโลหิตและดี
- รสมัน แก้เส้นเอ็น
- รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ
- รสเปรี้ยว กัดเสมหะ
- รสเผ็ดร้อน แก้ท้างลม
- รสเค็ม แก้ทางผิวหนัง

3. รู้จักมาตรฐานชั่ง ตวง วัด

4. รู้จักผสมยาต่างๆ คือ

- ผสมยาผง
- ผสมยาคอง
- ผสมยาก้อน
- ผสมยาดัม
- ผสมยาทา

5. สามารถพิสูจน์ พฤษยาชาติ และคณชาติ ที่จะเอามาประกอบเป็นยานำบำบัดโรคอย่างใหม่ ที่จะบังเกิด

ชมรมหมอพื้นบ้านหริภุญชัย

ชมรมหมอพื้นบ้านหริภุญชัย ตั้งอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูนมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งชมรมหมอพื้นบ้านคือ

1. เพื่อรวมกลุ่มผู้ประกอบการวิชาชีพและอนุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมไทย

2. เพื่อฟื้นฟูพัฒนาองค์ความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ บริการด้านการแพทย์แผนไทยและ
อนามัยชุมชน
3. เพื่อพัฒนาศักยภาพ และการยอมรับของสังคม
4. เพื่อประสานงานกับศูนย์ประสานงานการแพทย์หน่วยงานภาครัฐและเอกชน
5. เพื่อสร้างเครือข่ายและประสานงานกับเครือข่ายในภาคเหนือ
6. เพื่อบริการด้านข่าวสาร และพิทักษ์สิทธิประโยชน์พื้นบ้าน

ชมรมหมอพื้นบ้านมีกิจกรรมหลักที่ดำเนินการในปัจจุบันคือ การเปิดการเรียนการสอน วิชาเภสัชกรรมแผนไทยโดยเรียนทุกวันเสาร์ ณ ที่ทำการของชมรมและกิจกรรมอีกส่วนหนึ่งคือการ เปิดบริการคลินิกการแพทย์แผนไทยครบวงจร โดยเปิดรับรักษาผู้ป่วยทั่วไป หมอพื้นบ้านที่เข้าร่วม ชมรมนี้จะมีการเรียนรู้เพิ่มเติมจากชมรมและต้องผ่านการสอบความรู้เป็นผู้ประกอบโรคศิลป์แผน โบราณ จึงจะได้รับใบประกอบโรคศิลป์ หากสอบยังไม่ผ่านก็จะมีขอสอบในปีต่อๆ ไป ในส่วน ของกิจกรรมของชมรมนอกจากจะเปิดการเรียนการสอนในด้านการใช้สมุนไพรและเปิดรับรักษา โรคทั่วไปแล้ว ทางชมรมยังมีการจัดกลุ่มนำสมาชิกเดินป่า เพื่อศึกษาพันธุ์พืชสมุนไพร ณ ป่าชุมชน น้ำจ้ำ ตำบลศรีบัวบานเป็นประจําเพื่อให้สมาชิกเกิดความสำนึกในคุณค่าของสมุนไพรและ เกิดสำนึกในการอนุรักษ์สมุนไพรต่อไป นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่ความรู้โดยมีการแสดงสินค้า ผลิตภัณฑ์และผลงานของทางชมรมหมอพื้นบ้านหรือภูมูชัยใน โอกาสต่างๆ เสมอ

การเรียนรู้การใช้สมุนไพรอีกแหล่งหนึ่ง นอกจากที่กล่าวไปแล้วนั้น คือ การอบรมและ สัมมนาตามสถานที่ต่างๆ ที่มีการจัดกิจกรรมขึ้นมาเพื่อให้มีความรู้ในการใช้สมุนไพรอย่างถูกต้อง ซึ่งผู้ที่เข้ารับการอบรมมิได้มีเฉพาะหมอพื้นบ้านเท่านั้น แต่ผู้ที่สนใจการใช้สมุนไพรทั่วไปก็เข้ารับ การอบรมเพื่อสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้เช่นกัน การอบรมสัมมนาในลักษณะนี้ส่วนมาก จะจัดขึ้นโดยหน่วยงานทางราชการ เช่น สาธารณสุข สถาบันการแพทย์แผนไทยหรือโรงพยาบาล ที่มีการส่งเสริมการใช้สมุนไพรสถาบันเหล่านี้จะมีการจัดอบรมสัมมนา โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ จะสอน ถึงการใช้สมุนไพรที่ถูกต้องและด้านสรรพคุณ เภสัช หรือหากเป็นหลักสูตรที่จัดโดยสถาบันการ แพทย์แผนไทยก็จะจัดเป็นการอบรมหลักสูตรการแพทย์แผนไทยสำหรับแผน โบราณ

การเรียนรู้ในรูปแบบใหม่นี้ ได้มีหมอพื้นบ้านเข้ารับฟังความรู้เพื่อเพิ่มพูนความรู้ให้แก่ ตนเอง เช่น พ่อตา ได้เข้ารับการถ่ายทอดจากสมาคมผู้ประกอบโรคศิลป์แผน โบราณและสามารถ สอบได้ใบอนุญาตให้เป็นผู้ประกอบโรคศิลป์ได้ทำให้รักษาคนไข้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ส่วนหมอพื้นบ้าน ท่านอื่นๆ มีการเข้ารับการถ่ายทอดจากสถาบันต่างๆ ตามที่ได้กล่าวไปแล้วเพื่อเสาะแสวงหาความรู้

ใหม่ๆ และเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กับหมอพื้นบ้านท่านอื่นๆ อันจะนำไปสู่การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ของหมอพื้นบ้านจากแหล่งต่างๆ ได้เป็นอย่างดีเพราะการเรียนรู้ในสถาบันต่างๆ หรือการเข้าร่วมกิจกรรมในการอบรมสัมมนาทำให้พบปะหมอพื้นบ้านและผู้มีความรู้ในการใช้สมุนไพรจำนวนมาก และยังทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันจนกระทั่งเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ในขั้นต่อไป

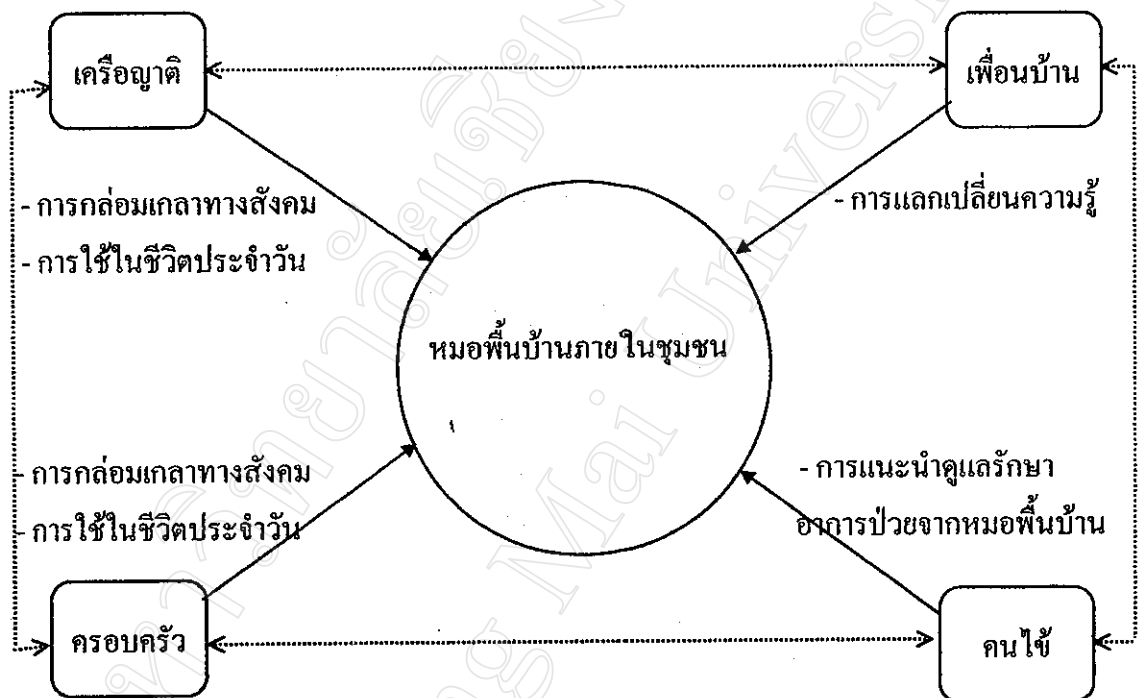
4.3.3 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในชุมชนและระหว่างชุมชน

จากการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในชุมชนแห่งนี้เป็นลักษณะบอกเล่ากันต่อๆ ไป หากครอบครัวใดเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะมีผู้ที่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรแนะนำให้ใช้ยาสมุนไพรต่างๆ ในการรักษาโรคหรือบางครั้งอาจขอคำแนะนำจากหมอยาพื้นบ้าน ซึ่งก็บอกถึงตัวยาสมุนไพร สรรพคุณ วิธีใช้ รวมทั้งแหล่งของสมุนไพรให้แก่ผู้ที่มาขอคำปรึกษา ซึ่งในชุมชนแห่งนี้ลักษณะของการเป็นอยู่มีความสัมพันธ์กันที่พี่น้องกันทุกครัวเรือน มีการพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี หากมีครอบครัวใดเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะไปเยี่ยมเยียนและแนะนำวิธีการรักษาตามแบบต่างๆ ให้แก่กัน ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้รูปแบบหนึ่ง

การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในชุมชนในรูปแบบของการตั้งกลุ่มสมุนไพร มีที่มาจากกลุ่มแม่บ้านที่ได้รับงบประมาณเงินทุนทางสังคม (โครงการSIP) ซึ่งเงินจำนวนนี้ได้นำมาพัฒนาหมู่บ้านในด้านการจัดทำสวนสมุนไพร เพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้ในด้านสมุนไพรแก่ผู้ที่สนใจ แปลงสมุนไพรได้เป็นที่รวบรวมชนิดพันธุ์สมุนไพรหลากหลายชนิด โดยการช่วยกันเสาะหาและนำมาปลูกของคนภายในชุมชน นอกจากนี้การนำมาปลูกที่แปลงสมุนไพรแล้ว หากผู้ใดไม่มีสมุนไพรบางชนิดที่มีในสวนสมุนไพร ก็สามารถนำสมุนไพรชนิดนั้นๆ จากสวนสมุนไพรไปใช้และนำไปปลูกที่บ้านได้ด้วย และถ้าหากที่บ้านของผู้หนึ่งผู้ใดมีสมุนไพรบางชนิดจำนวนมากก็นำมาปลูกที่สวนสมุนไพรเช่นกัน การดำเนินกลุ่มกิจกรรมสมุนไพรนี้ ได้มีหมอพื้นบ้านคอยดูแลช่วยเหลือในการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ผู้ดำเนินกิจกรรมและผู้ที่มีความสนใจในเรื่องของสมุนไพร การดำเนินกิจกรรมนี้นอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรภายในชุมชนแล้ว ยังเป็นการถ่ายทอดความรู้ระหว่างชุมชนด้วยเช่นกัน หากมีผู้สนใจในเรื่องของการใช้สมุนไพรสามารถศึกษาหาความรู้ได้ด้วยเช่นกัน ส่วนการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรระหว่างชุมชนมีลักษณะคล้ายกับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรภายในชุมชน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีการรู้จักและคุ้นเคยกับคนในชุมชนใกล้เคียงพอสมควร อีกทั้งอาจเป็นญาติ พี่น้องหรือเพื่อนบ้านที่ได้อพยพครอบครัวไปอาศัยในชุมชนใกล้เคียงซึ่งก็ยังคงมีการไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกันและ

การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรจะมีลักษณะเช่นเดียวกับที่ได้กล่าวถึงไปแล้วคือ หากมีญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านคนใดเจ็บป่วยก็จะมี การเชื่อมโยงและให้คำปรึกษาแนะนำการดูแลรักษาอาการป่วยแก่ผู้ป่วย ทำให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรแพร่ขยายไปยังชุมชนใกล้เคียงด้วยเช่นกัน

แผนภูมิที่ 5 แสดงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชุมชน

การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรระหว่างชุมชนอีกด้านหนึ่งคือ การศึกษาหาความรู้ของเด็กนักเรียน นักศึกษา ที่มีความสนใจในการใช้สมุนไพรได้มาขอศึกษาความรู้ในการใช้สมุนไพรกับหมอพื้นบ้าน ซึ่งหมอพื้นบ้านก็เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในส่วนของชนิดและสรรพคุณในการรักษาโรคให้แก่ผู้ที่มาศึกษาหาความรู้ การถ่ายทอดความรู้ในลักษณะเช่นนี้เป็นการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็กรุ่นใหม่ได้เป็นอย่างดี เช่น พ่อหมอกที่มีเด็กนักเรียน นักศึกษาได้มาเรียนรู้ความรู้ในการใช้สมุนไพรที่บ้านของพ่อหมอกโดยจะเรียนทุกวันศุกร์ เวลา 15.00 น. เด็กนักเรียน นักศึกษามีทั้งเด็กมัธยมที่อยู่อาศัยในชุมชนใกล้เคียงและชุมชนที่ห่างออกไป เช่น จากจังหวัดเชียงใหม่

4.3.4 เครือข่ายการเรียนรู้

— ระดับเครือข่ายและบุคคลข้างเคียง

เนื่องจากชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนชนบทที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และมีความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ วิถีชีวิตมีความคุ้นเคยกับการพึ่งพาธรรมชาติจึงจะเห็นได้จากการเข้าป่าเพื่อหาอาหาร หาสมุนไพร การดำรงชีวิตของชาวบ้านมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เพราะประกอบอาชีพเหมือนกัน ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมภายในชุมชนจึงมีลักษณะคล้ายๆ กัน หากเกิดปัญหาใดๆ ภายในชุมชนก็ได้มีการช่วยกันคิดแก้ปัญหา ช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้นหากบ้านใดมีการเจ็บป่วยขึ้นกับคนภายในครอบครัวก็มักมีผู้แนะนำให้การช่วยเหลือในการรักษาโดยเฉพาะเครือญาติที่ใกล้ชิด ซึ่งเริ่มจากบุคคลภายในครอบครัว คือ บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย สามี ภรรยา บุคคลเหล่านี้มักมีคนใดคนหนึ่งหรือหลายคนที่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและเป็นผู้แนะนำดูแลรักษาผู้เจ็บป่วย บุคคลเหล่านี้มีความรู้ในการดูแลรักษาเยียวยาอาการเจ็บป่วยว่าควรใช้สมุนไพรชนิดใด วิธีนำมาใช้ ใช้อย่างไร และเสาะหาสมุนไพรจากแหล่งใดได้บ้าง การหาสมุนไพรเพื่อนำมารักษาผู้ป่วยนั้นกระทำโดยไม่ยากเนื่องจากบริเวณรอบๆ บ้านของคนภายในชุมชนแห่งนี้มีการปลูกสมุนไพรกันเกือบทุกครัวเรือน หากบ้านของผู้เจ็บป่วยไม่มีสมุนไพรก็สามารถหาได้จากบ้านใกล้เคียง ซึ่งถ้ายังไม่มียาก็ไปหาจากบ้านของหมอพื้นบ้าน เพราะได้มีการปลูกสมุนไพรมากมายหลายชนิด การไปหาหมอพื้นบ้าน นอกจากเป็นการเสาะหาสมุนไพรแล้วยังอาจได้คำแนะนำวิธีการรักษาจากหมอพื้นบ้านได้อีกด้วย

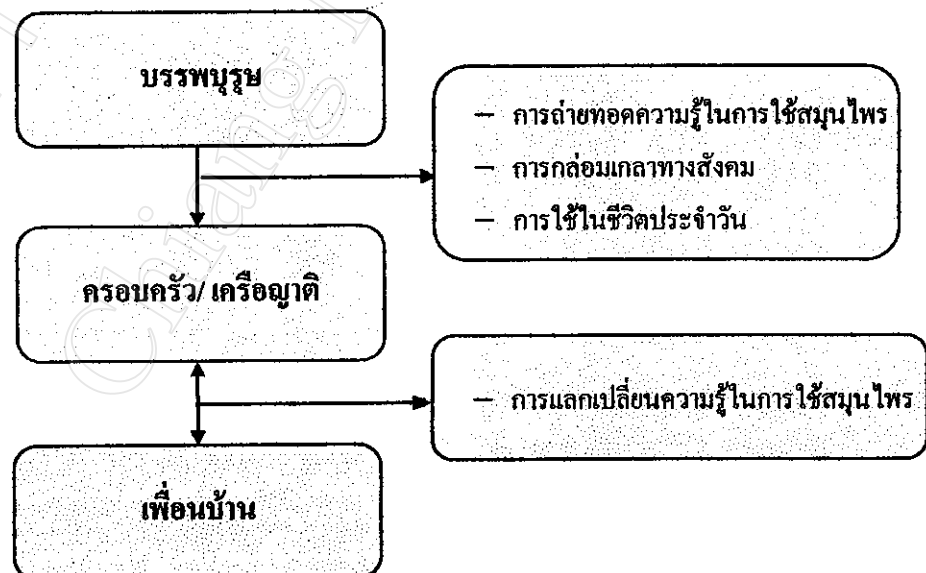
การดูแลรักษาในลักษณะเช่นนี้ของคนภายในครอบครัว หรือเครือญาติเป็นการดูแลรักษาที่ไม่สลับซับซ้อนการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นได้อย่างง่ายดาย การถ่ายทอดในลักษณะเช่นนี้เป็นการถ่ายทอดที่สืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษมีการถ่ายทอดเรียนรู้สืบทอดกันมาเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวันเมื่อยามจำเป็นหรือเมื่อเกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วยแก่คนภายในครอบครัวหรือญาติพี่น้อง รวมถึงเพื่อนบ้านด้วยเช่นกัน ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมานั้นมักเกิดจากประสบการณ์ที่เคยได้รับด้วยตนเองหรือการเห็นผู้อื่นปฏิบัติรวมทั้งการบอกเล่าประสบการณ์ของผู้ที่เคยใช้เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันสืบทอดกันมา

การถ่ายทอดในลักษณะนี้เป็นการถ่ายทอดความรู้จากผู้ที่เคยใช้แก่บุคคลข้างเคียง ซึ่งมีได้เฉพาะเจาะจงว่าต้องเป็นญาติพี่น้อง บุคคลใกล้เคียงเช่น เพื่อนบ้าน ก็มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ในการใช้สมุนไพรด้วยเช่นกัน เนื่องจากความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันที่พี่น้องมีการช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกันตลอดมา หากบ้านใดเกิดการเจ็บป่วยขึ้นมาก็มี

การเขียนเขียนและแนะนำวิธีการรักษาตลอดจนด้วยที่รักษาอาการป่วยทำให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรยังคงมีอยู่ทุกครอบครัว ชาวบ้านท่านหนึ่งได้เล่าให้ฟังถึงการใช้สมุนไพรภายในครอบครัวของคนภายในชุมชนนี้ว่าอย่างน้อยภายในหนึ่งครอบครัวต้องมีผู้ที่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรอยู่ 1 คน ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความรู้ในการใช้สมุนไพรมาจากบรรพบุรุษ เนื่องจากในอดีตชุมชนแห่งนี้มีการคมนาคมที่ไม่สะดวกหากเกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วยก็รักษาตนเองภายในครอบครัวหรือพึ่งพาหมอพื้นบ้านในการรักษาทำให้แทบทุกครัวเรือนมีความรู้ในการใช้สมุนไพรและลูกหลานก็ได้สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

การสืบทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีมาจากอดีต ทำให้ชาวบ้านภายในชุมชนมีการปลูกสมุนไพรภายในบริเวณบ้านกันทุกครัวเรือนมีจำนวนแตกต่างกันไป ตามสภาพและขนาดของพื้นที่รอบบ้านเพื่อมีไว้ใช้ในยามเจ็บไข้ได้ป่วย สมุนไพรที่นำไปปลูกในบางครั้งก็ได้มีการแลกเปลี่ยนสมุนไพร หากว่าบ้านใดบ้านหนึ่งไม่มีสมุนไพรชนิดนั้นๆ ก็นำสมุนไพรที่ตนไม่มีมาปลูกสมุนไพรที่ปลูกกันบริเวณรอบๆ บ้านนอกจากใช้เป็นยาในการรักษาอาการเจ็บป่วยได้แล้วสมุนไพรบางชนิดยังใช้เป็นอาหารได้ด้วย เช่น พวกพืชผักสวนครัว ได้แก่ ข่า ตะไคร้ มะกรูด กระชาย สะระแหน่ ผักไผ่ ฯลฯ ที่สามารถนำมาปรุงอาหารได้และมีสรรพคุณเป็นยาด้วยเช่นกัน

แผนภูมิที่ 6 แสดงเครือข่ายการเรียนรู้ระดับเครือข่ายและบุคคลข้างเคียง

— ระดับหมอพื้นบ้าน

หมอพื้นบ้านภายในชุมชนแห่งนี้มีการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร และแลกเปลี่ยนความรู้ในการใช้สมุนไพรกันระหว่างหมอพื้นบ้านด้วยกันเอง หมอพื้นบ้านในอายุรุ่นราวคราวเดียวกันอย่าง พ่อหนานสิงห์ ซึ่งมีอายุ 85 ปี และพ่อตา อายุ 87 ปี จะมีความสนิทชิดเชื้อกันพอสมควรมีการไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเจ็บป่วยมีการนำไปให้อีกฝ่ายหนึ่งใช้รักษาอาการเจ็บป่วยนั้นๆ เช่น ในปัจจุบันพ่อตามีอาการป่วยเกี่ยวกับขาทำให้เดินไม่สะดวกพ่อหนานสิงห์ได้ปรุงยาและฝากยาไปให้เพื่อใช้รักษาอาการป่วยครั้งนี้ ในอดีตการไปเยี่ยมเยียนของหมอพื้นบ้านจะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และความรู้ในการใช้สมุนไพรอยู่เสมอ เนื่องจากแต่ละท่านไม่เคยหยุดนิ่งในการหาความรู้เพิ่มเติมและมีความเชื่อว่า ความรู้เรียนอย่างไรก็ไม่หมด เช่น พ่อตาได้เข้ารับเรียนรู้เพิ่มเติมจากสมาคมผู้ประกอบการโรคศิลปะแผนโบราณ ภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้จะเป็นการเรียนรู้เพิ่มเติมแล้วยังเป็นการเรียนรู้เพื่อให้ได้รับใบอนุญาตเป็นผู้ประกอบการโรคศิลปะสามารถรักษาได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย

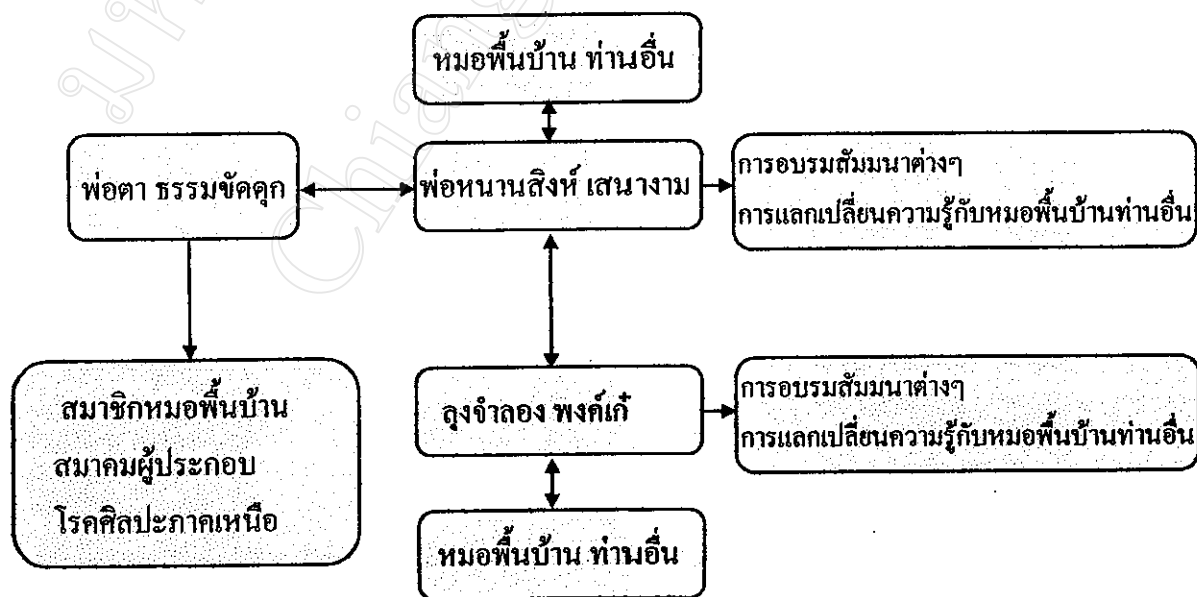
ดังนั้นการพูดคุยของหมอพื้นบ้าน ในแต่ละครั้งมักมีการพูดคุยถึงเรื่องสมุนไพรซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้กันตลอดเวลา ในส่วนของหมอพื้นบ้านท่านอื่น นอกจากพ่อหนานสิงห์และพ่อตาแล้ว ยังมีลุงจำลองซึ่งถือว่าเป็นผู้ได้เรียนรู้ความรู้ในการใช้สมุนไพรจากพ่อหนานสิงห์ ส่วนหนึ่งมีการหาความรู้เพิ่มเติมจากแหล่งอื่นเช่นกัน จากการอบรมหรือประชุมสัมมนาตามสถานที่ต่างๆ อาทิ การประชุมสัมมนาระหว่างหมอพื้นบ้านที่หอประชุมห้องฝ้ายคำ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หรือการอบรมให้ความรู้ในด้านการใช้สมุนไพรและการอนุรักษ์สมุนไพรที่วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน ทำให้มีความรู้ใหม่ๆ เพิ่มเติมในการใช้สมุนไพรพอสมควร จึงเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้กันอยู่เสมอๆ เนื่องจากมีการพบปะกันระหว่างหมอพื้นบ้านและผู้ใช้สมุนไพรทั่วไป จึงเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน

ส่วนหมอพื้นบ้านท่านอื่น คือ พ่อหมอกและพ่อศรีก็มีการแลกเปลี่ยนความรู้ในลักษณะเดียวกัน พ่อหมอกและพ่อศรีนอกจากเป็นหมอพื้นบ้านในรุ่นราวคราวเดียวกันแล้ว ท่านทั้งสองยังเป็นสมาชิกชมรมหมอพื้นบ้านหริภุญชัยที่อำเภอป่าซางอีกด้วย ซึ่งภายในชมรมหมอพื้นบ้านหริภุญชัยมีสมาชิกที่เป็นหมอพื้นบ้านทั้งหมด 120 คน จากหมอพื้นบ้านทั้งหมดในจังหวัดลำพูน 214 คน ทำให้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ที่ค่อนข้างหลากหลาย การแลกเปลี่ยนความรู้ในการใช้สมุนไพร นอกจากจะแลกเปลี่ยนความรู้กันแล้ว ยังมีเรื่องของตัวยาสมุนไพรที่มักมีการแลกเปลี่ยนกันอยู่เสมอ เนื่องจากสมาชิกภายในชมรมมีจำนวนค่อนข้างมากและแต่ละท่านก็มีทั้งด้านความรู้ในการใช้สมุนไพรและมีตัวยาสมุนไพรที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป การพบปะของสมาชิกซึ่งจะพบปะกันสัปดาห์ละ 1

ครั้งในทุกวันเสาร์ก็จะมีการพูดคุยและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันตลอดเวลาและถ้าหากพูดถึงสมุนไพรชนิดใดที่หมอพื้นบ้านยังขาดอยู่ก็ได้มีการแลกเปลี่ยนกันอยู่เป็นประจำ ซึ่งทำให้มีการแพร่และขยายพันธุ์สมุนไพรเพิ่มมากขึ้น เพราะหมอพื้นบ้านแต่ละท่านที่เป็นสมาชิกของชมรมหมอพื้นบ้านหรือญาติ มีถึง 120 คนต่างก็มีที่อยู่อาศัยกระจายกันไปทั่วจังหวัดลำพูน และในแต่ละท้องถิ่นก็ได้มีสมุนไพรบางชนิดมากขึ้นน้อยแตกต่างกันไปเมื่อมีการพบปะแลกเปลี่ยนสมุนไพรกัน จึงทำให้สมุนไพรมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นและกระจายไปทั่วพื้นที่โดยการขยายพันธุ์จากหมอพื้นบ้านกลุ่มนี้นับว่าเป็นผลดีต่อความหลากหลายทางชีวภาพอีกด้านหนึ่ง

นอกจากการเป็นสมาชิกของชมรมของหมอพื้นบ้านหรือญาติแล้ว พ่อหมอกและพ่อศรีมักมีการหาความรู้ในการใช้สมุนไพรอยู่เสมอ หากมีการอบรมหรือประชุมสัมมนาที่ใดก็จะเข้ารับการอบรมหรือประชุมสัมมนานั้นทันที เช่น การอบรมการใช้สมุนไพรที่จัดโดยฝ่ายวิชาการ สถาบันแพทย์แผนไทย โดย ผศ. ศิริวรรณ สุทธิจิตต์ เป็นผู้ให้ความรู้ในหัวข้อเรื่อง สรรพคุณ เกษษและการอบรมหลักสูตรการแพทย์แผนไทย สำหรับแผนโบราณจัดโดยสถาบันการแพทย์แผนไทยหรืออบรมที่โรงพยาบาลพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ ในเรื่องของการเสาะหาสมุนไพรและการกินของป่า นอกจากนี้ยังมีมีการอบรมอีกหลายๆ แห่งที่ท่านได้ยกตัวอย่างให้ฟัง ซึ่งเป็นการหาความรู้เพิ่มเติมของหมอพื้นบ้านที่มีได้มีการหยุดนิ่งในการหาความรู้ใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้ในการรักษาให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันให้มากยิ่งขึ้น

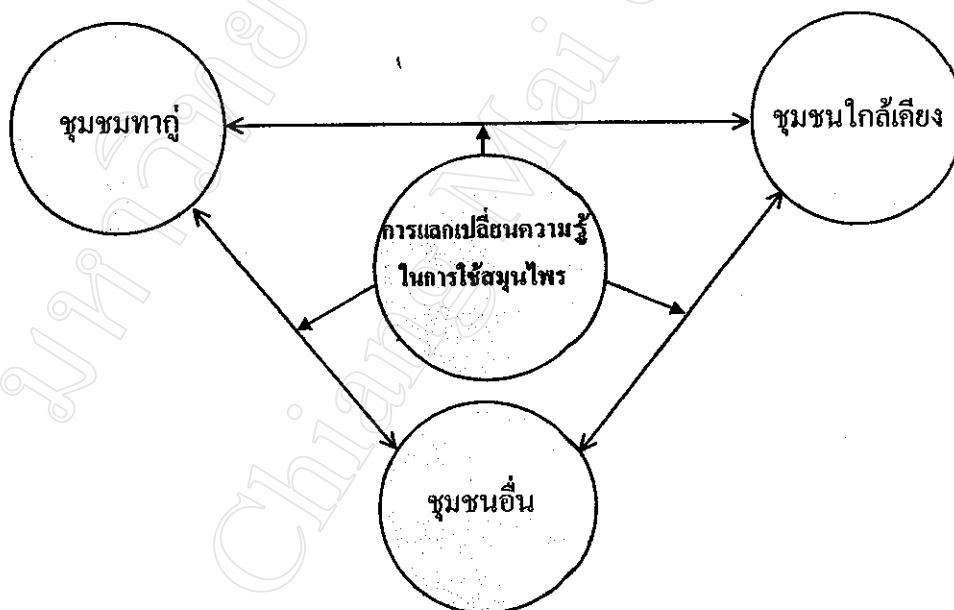
แผนภูมิที่ 7 แสดงเครือข่ายการเรียนรู้ระดับหมอพื้นบ้าน

— ระหว่างชุมชน

การเรียนรู้ในเรื่องของการใช้สมุนไพรระหว่างชุมชนจะเริ่มต้นจากการเรียนรู้กันภายในครอบครัว เครือญาติและขยายต่อไปยังเพื่อนบ้านซึ่งการถ่ายทอดการเรียนรู้ในลักษณะนี้ เป็นเครือข่ายการเรียนรู้กันภายในชุมชนและสามารถนำไปสู่การเรียนรู้ระหว่างชุมชนได้เช่นกัน เนื่องจากญาติพี่น้องที่อยู่ต่างหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียง หากเจ็บป่วยก็ได้มีการเชื่อมโยงให้คำแนะนำในการดูแลรักษาแก่บุคคลเหล่านั้นได้ ส่วนใหญ่เป็นการแนะนำให้คำปรึกษาว่า ควรใช้ยาสมุนไพรตัวใดในการรักษาและใช้วิธีใดร่วมกับการรักษาด้วยสมุนไพร เช่น อาจมีการแนะนำให้ไปหาหมอพื้นบ้านที่มีวิธีการรักษาหลากหลายรูปแบบ นอกจากจะเป็นการแนะนำกันด้านการรักษาอาการเจ็บป่วยแล้ว ก็ยังมีการแนะนำการดูแลสุขภาพสภาพของตนเอง โดยใช้สมุนไพรด้วย

แผนภูมิที่ 8 แสดงเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน

4.4 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

4.4.1 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อสมุนไพร

4.4.1.1 การขยายพันธุ์และการอนุรักษ์สมุนไพร

— การขยายพันธุ์ตามแหล่งที่พบ

จากการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรมีผลต่อการอนุรักษ์สมุนไพรหลายแนวทางซึ่งเนื้อหาของ การถ่ายทอดความรู้ส่วนหนึ่งจะเป็นการสอนให้รู้จักขยายพันธุ์สมุนไพรทั้งในกรณีที่พบสมุนไพรในป่าแล้วขยายพันธุ์ในป่าที่เป็นแหล่งของสมุนไพรเองและการขยายพันธุ์โดยการนำไปปลูกบริเวณบ้าน เพื่อง่ายและสะดวกต่อการใช้ดังเช่น บุตรสาวของพ่อหนานสิงห์คือ นางพรรณิ พิงคะสัน ได้อธิบายให้ฟังถึงวิธีการขยายพันธุ์ที่ผู้เป็นพ่อได้สอนไว้ในช่วงที่นางพรรณิได้ติดตามพ่อหนานสิงห์เข้าป่าเพื่อหาสมุนไพรด้วยกัน โดยพ่อหนานสิงห์จะเตรียมผ้าสำหรับพันกิ่งไม้เพื่อใช้ในการตอนและติดตาสมุนไพรไว้ตลอดเวลาที่เข้าป่าและสอนให้ลูกๆ ได้ปฏิบัติตามรวมทั้งอธิบายประโยชน์ว่าทำไปเพื่ออะไร พ่อหนานสิงห์จะสอนวิธีการตอน ตัด และปักชำ โดยท่านบอกว่า “หากไม่ทำเช่นนี้อีกหน้อยสมุนไพรก็จะหมดได้ หากเก็บสมุนไพรต้นใดไปก็ควรขยายพันธุ์ต้นนั้นไว้ด้วย” ตัวอย่างสมุนไพรที่นางพรรณิ ได้ขยายพันธุ์ไว้ในป่า คือ ต้นจ๊าบป่า ซึ่งได้มีการตัดกิ่งไว้ในบริเวณแหล่งที่พบ นางพรรณิบอกว่าบางครั้งสมุนไพรที่ขยายพันธุ์ไว้ก็อาจมีโอกาสดูดหรือไม่ดูดก็ได้ อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ต้นหัสดี ซึ่งเคยคิดเอาไว้จำนวน 3 กิ่ง ซึ่งเป็นกิ่งภายในกิ่งใหญ่เพียงกิ่งเดียวเพราะบริเวณที่พบต้นหัสดีเป็นลำห้วยที่ในฤดูฝนจะมีความแรงของน้ำมากทำให้ต้นไม้นั้นไม่มีโอกาสตายสูงมากจึงต้องมีการขยายพันธุ์ไว้ นางพรรณิ ยังได้บอกเล่าถึงวิธีการอนุรักษ์และขยายพันธุ์พืชสมุนไพรที่พ่อหนานสิงห์สอนไว้ให้ฟังอีกเช่น ต้นส้มป่อยหลวงได้เสียบยอดและต่อตาไว้ในต้นเดียวกัน เพราะต้นส้มป่อยหลวงที่พบจะอยู่กลางลำห้วยหากถึงฤดูน้ำหลากกิ่งก็จะขาดได้ จึงได้เสียบยอดและต่อตาไว้เพื่อนำไปขยายพันธุ์ปลูกในที่ๆ ปลอดภัยจากกระแสน้ำ สมุนไพรอีกชนิดหนึ่งที่ได้มีการขยายพันธุ์คือ กลิ้งกลางคอง พ่อหนานสิงห์ ได้บอกถึงวิธีการเก็บลูกกลิ้งกลางคองที่พบในป่า โดยบอกว่าหากต้องการใช้ให้ผ่าลูกกลิ้งกลางคอง ออกเป็น 2 ส่วน และนำไปใช้เพียงส่วนเดียวที่เหลืออีก 1 ส่วนให้ทิ้งไว้ในป่าเพราะลูกกลิ้งกลางคองที่เหลือจะสามารถขยายพันธุ์ต่อไปได้อีก ตัวอย่างของการอนุรักษ์สมุนไพรอีก 1 ตัวอย่างที่พ่อหนานสิงห์สอนให้แก่ลูกๆ คือ การเก็บยาหากต้องการใช้เพียงกิ่ง ก็ควรจะหักตรงข้อเท่านั้นห้ามหักตรงกลางกิ่งเพราะจะทำให้กิ่งแห้งและตายได้ หากหักที่ข้อใดข้อหนึ่งกิ่งจะสามารถแตกยอดได้อีกและไม้แห้งตาย การเก็บสมุนไพรหากเป็นลำต้นก็จะถากเอาเฉพาะด้านข้างด้านใดด้าน

หนึ่งเท่านั้นต้องเหลืออีกด้านหนึ่งไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ต้นสมุนไพรตาย และปีหน้าหากต้องการใช้ก็จะได้เอาอีกด้านหนึ่งสลับกันไปเป็นการใช้สมุนไพร โดยคำนึงถึงการอนุรักษ์เพื่อไว้ใช้ในวันข้างหน้า และหมอพื้นบ้านก็ได้ถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้ให้แก่ลูกหลานสืบทอดต่อๆ กันมา

— การขยายพันธุ์ที่บ้าน

นอกจากจะมีการถ่ายทอดให้รู้จักการขยายพันธุ์สมุนไพรตามแหล่งที่อยู่แล้วหมอพื้นบ้านก็มักจะสอนให้มีการนำมาปลูกบริเวณรอบๆ บ้านด้วยเช่นกันทั้งนี้ท่านบอกว่าเพื่อสะดวกต่อการใช้และเป็นการขยายพันธุ์ให้มีปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อป้องกันการสูญหายและเพื่อให้ผู้อื่นได้รู้จักหรือได้ใช้ด้วยเช่นกัน เมื่อผู้คนรู้จักชนิดยาต่างๆ แล้วก็จะเห็นคุณค่าไม่ทำลายหากไม่รู้ก็อาจจะไม่สนใจหรือบางครั้งอาจถอนทิ้งเพราะไม่รู้ว่ามีคุณค่าและประโยชน์อย่างไร การถ่ายทอดลักษณะนี้จึงเป็นการอนุรักษ์สมุนไพร ได้อีกทางหนึ่ง

ในส่วนของหมอพื้นบ้านเองการที่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรจากการถ่ายทอดที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษและจากการเสาะหาความรู้จากแหล่งต่างๆ เพิ่มเติมอยู่เสมอทำให้รู้จักสมุนไพรหลากหลายชนิด ถ้าหากไม่มีสมุนไพรชนิดใดก็จะเสาะแสวงหามาปลูกเพื่อสะดวกต่อการนำมาใช้และด้วยจิตสำนึกของหมอพื้นบ้านเอง มีความคิดในเรื่องของการสะสมพันธุ์สมุนไพร เพื่อมิให้สมุนไพรชนิดใดชนิดหนึ่งสูญหายไปจึงมีการปลูกสมุนไพรอย่างต่อเนื่อง แม้สมุนไพรบางชนิดจะยังไม่ได้ใช้ในปัจจุบันแต่เชื่อว่าในวันข้างหน้าอาจต้องใช้ สมุนไพรที่มีการนำมาปลูกภายในบ้านของหมอพื้นบ้านและชุมชนได้แก่ ฮ่อมบ้าน จะค้ำน (สะค้ำน) เจียง ว่านหางจระเข้ ว่านแรด (กลีบแรด) เครื่องกาหลง ปิดปิวขาว ฟูเลย (ไฟล) มะเฟืองหวาน ปีบปิน โสมเกาหลี ขมิ้นดำ ขมิ้นขาว ขมิ้นแดง กระชาย มะกรูด ข่า ตะไคร้ กระเพรา เหงือกปลาหมอ หนุ้าปีกกิ้ง ฮางควา (ว่านน้ำ) เสลดพังพอนตัวผู้ เสลดพังพอนตัวเมีย (พญาฮอ) ว่านนางกวัก หัวลำโพง มะหึ่ง (เม่นดิน) คันทรง ผักกูด เพี้ยฟาน ดอกค่อม ดอกนางแลว มะขม ว่านนาคราช ดอกนางลาว ทองพันชั่ง หนุ้าหวดแมว หอมควนหลวง หอมควนใต้ (สระระแหนใต้) ดีปลี พริกไทย ใบเงินใบทอง ว่านข้างวง (งาข้าง) สะมี (สะเปาลม) พญาไร้ใบ ว่านพฤษยา สะเรียบหวาน ฟ้าทะเลโยโร ก้นจ้ำ กระทือ กระดุกไก่อชะพลู (บุลึง) ผักกาดน้ำ (หนุ้าเอ็นยัด) ผักคราดหัวแหวน มะเขือแจ้เครือ มะเฒ่า มะขามป้อม ขอบ้าน ข่านาง รวงจืด ใบเตย หอมแดง สังกรณี ฮ่อสะพายควาย ว่านมหานิลดำ นอกจากนี้แล้วสมุนไพรที่เคยหายากในอดีตแต่ปัจจุบันมีกันเกือบทุกครัวเรือน เช่น ปิดปิวแดง ได้มีการปลูกโดยหมอพื้นบ้านและคนในชุมชนที่ตระหนักว่าเป็นพืชสมุนไพรที่หายากจึงช่วยๆ กันขยายพันธุ์จนแพร่หลายในชุมชนรวมถึง ว่านหัวสับและคิงหว้าด้วยเช่นกัน

นอกจากการปลูกสมุนไพรของหมอพื้นบ้านแล้วการแลกเปลี่ยนความรู้ในการใช้สมุนไพรระหว่างหมอพื้นบ้านด้วยกันก็ยังคงเป็นการเพิ่มปริมาณสมุนไพรด้วย เนื่องจากบางครั้งสมุนไพรบางอย่างหมอพื้นบ้านบางท่านยังไม่มีหากพบว่าหมอพื้นบ้านท่านใดมีสมุนไพรนั้นๆ ก็จะมีการขอหรือแลกเปลี่ยนสมุนไพรเพื่อนำไปปลูกในพื้นที่ของตนทำให้สมุนไพรที่มีปริมาณมากขึ้นและหลากหลายชนิดมากขึ้น

4.4.1.2 การขยายพันธุ์และการอนุรักษ์สมุนไพรในชุมชน

ส่วนหนึ่งของการปลูกสมุนไพรในปัจจุบันนอกจากการมีความรู้ในด้านการใช้สมุนไพรและปลูกสมุนไพรเพื่อใช้ประโยชน์แล้ว อีกด้านหนึ่งชาวบ้านภายในชุมชนแห่งนี้ถือว่าในอดีตสมัยที่ท่านยังเป็นเด็กภายในชุมชนแห่งนี้มีป่าไม้และสมุนไพรมากมายหลายชนิดรวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติยังคงมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก แต่ในช่วงที่เริ่มมีการคมนาคมสะดวกขึ้นและเริ่มมีการทำการเกษตรสมัยใหม่ โดยการเพิ่มพื้นที่การผลิตมากขึ้นจึงต้องมีการใช้รถไถเพื่อเตรียมพื้นที่ทำให้สมุนไพรและพืชพันธุ์หลายชนิดเริ่มสูญหายจากการเตรียมพื้นที่ในลักษณะดังกล่าว รวมทั้งต้นไม้ใหญ่และพื้นที่ป่าที่ลดลงจากการขยายพื้นที่เพื่อทำการเกษตร จากกิจกรรมดังกล่าวส่งผลให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ลดลงเป็นอย่างมาก ต่อมาในระยะหลังๆ จนถึงช่วงปัจจุบันชาวบ้านภายในชุมชนเริ่มเกรงว่าสมุนไพรและพืชหลายชนิดอาจสูญหายไป จึงได้เริ่มปลูกและขยายพันธุ์พืชที่มีน้อยให้มีปริมาณมากขึ้น และหากพบเจอสมุนไพรที่หายากก็จะรีบนำมาปลูกและขยายพันธุ์และมีการชักชวนกันภายในชุมชนให้มีการปลูกสมุนไพรกันทั่วครัวเรือน เช่น ปักปิวแดงที่ในอดีตสมุนไพรชนิดนี้ค่อนข้างหายากภายในชุมชนแห่งนี้และจากการนำมาปลูกของหมอพื้นบ้านทำให้ชาวบ้านที่สนใจสมุนไพรชนิดนี้มีการนำมาปลูกบริเวณรอบๆบ้านของตนเอง ซึ่งในปัจจุบันนี้พบว่ามีการปลูกปักปิวแดงกันเกือบทุกหลังคาเรือน

4.4.2 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อระบบนิเวศ

จากการศึกษาและสังเกตพบว่าพื้นที่ภายในชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นภูเขาล้อมรอบซึ่งไม้ที่พบเป็นไม้สัก ไม้แดง ไม้เหียง ไม้เต็งรัง เนื่องจากมีพื้นที่ส่วนหนึ่งติดอยู่กับอุทยานแห่งชาติคลองขุนคน ทรัพยากรธรรมชาติด้านป่าไม้ในบริเวณชุมชนแห่งนี้ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ในส่วนของเขตป่า แต่ในส่วนพื้นที่ราบได้มีการขยายพื้นที่เพื่อทำการเกษตรแผนใหม่ ซึ่งมีการไถเพื่อเตรียมดินกันอยู่เสมอทำให้สมุนไพร และต้นไม้บางชนิดไม่สามารถขึ้นได้ในบริเวณที่ราบในส่วนนี้ แต่ในส่วนของป่าที่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์อยู่พบสมุนไพรอยู่หลากหลายชนิดและจากการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่ยังคงสืบทอดต่อกันมาจึงทำให้เกิดผลต่อระบบนิเวศดังนี้

4.4.2.1 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีสืบทอดกันมาทำให้คนในชุมชนแห่งนี้ตระหนักถึงประโยชน์และคุณค่าของสมุนไพรที่มีต่อตนเองและชุมชน จึงได้มีการอนุรักษ์และรักษาทั้งตัวสมุนไพรและสภาพธรรมชาติที่เป็นแหล่งกำเนิดสมุนไพรด้วยการรับรู้และเข้าใจถึงการคงอยู่ของสมุนไพรจะเกิดขึ้นมิได้หากขาดสภาพธรรมชาติที่เหมาะสมจึงได้มีการรักษาป่าที่เป็นต้นกำเนิดของสมุนไพรที่นำมาใช้ภายในชุมชน โดยผ่านกลุ่มต่างๆ ที่ช่วยกันดูแลรักษา เช่น กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเยาวชนและมีการดูแลรักษาป่า เช่น การปลูกป่า ปลูกต้นไม้ และปลูกสมุนไพร บริเวณป่าในชุมชนมีการช่วยป้องกันทำแนวกันไฟไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่าอันเป็นการทำลายพืชพันธุ์หลากหลายชนิดรวมทั้งสอดคล้องคุณlemiให้ผู้หญิงผู้ใดเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าในเชิงธุรกิจ สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดสภาพป่าที่เหมาะสมต่อการเกิดของพืชพันธุ์ต่างๆ ที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งยารักษาโรคและแหล่งวัสดุใช้สอยแก่คนในชุมชน

4.4.2.2 การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพร นอกจากจะส่งผลดังกล่าวข้างต้นแล้ว การรู้จักชนิดของสมุนไพรย่อมก่อให้เกิดการอนุรักษ์และไม่ทำลายเพราะรู้คุณประโยชน์ของสมุนไพร ซึ่งก่อให้เกิดผลดีต่อระบบนิเวศทางด้านความหลากหลายของพันธุ์พืช เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนแห่งนี้ทำการเกษตรคู่อ้อมมีการเตรียมพื้นที่เพื่อการเกษตร หากไม่ทราบชนิดของสมุนไพรย่อมทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งเป็นผลให้สมุนไพรลดจำนวนลงไปเรื่อยๆ อันจะนำไปสู่ผลเสียต่อระบบนิเวศ ถ้าหากรู้จักชนิดของสมุนไพรย่อมไม่ถูกทำลาย

4.4.2.3 การนำสมุนไพรมาใช้ในการดูแลสุขภาพได้ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรของคนในชุมชนที่มีการใช้กันอย่างแพร่หลายและถ่ายทอดความรู้กันอย่างต่อเนื่องมีการแนะนำและส่งเสริมให้เกิดการปลูกและขยายพันธุ์มากขึ้นทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพมากขึ้นและส่งผลต่อวงจรของระบบนิเวศที่สลับซับซ้อนมากขึ้น อันเป็นลักษณะเฉพาะของระบบนิเวศภายในชุมชนแห่งนี้

4.4.3 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อมนุษยศาสตร์ด้านการพึ่งพาตนเอง

4.4.3.1 การใช้รักษาอาการเจ็บป่วย

จากการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรเพื่อดูแลสุขภาพการเจ็บป่วยที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมาจนถึงรุ่นปัจจุบันนี้สืบเนื่องจากในอดีตการคมนาคมไม่สะดวกที่จะออกไปรักษาที่สถานพยาบาลของรัฐ หากเกิดอาการเจ็บป่วยชาวบ้านมีการรักษาพยาบาลโดยใช้สิ่งใกล้ตัว คือสมุนไพร ซึ่งเป็นการพึ่งพาตนเองด้านการดูแลสุขภาพสุขภาพของตนเองและคนภายในครอบครัวได้ ผู้เฒ่ารูปหนึ่งบอกเหตุผลที่ยังใช้สมุนไพรว่า “เป็นเพราะว่าอาศัยอยู่ใกล้ป่าหาหาแผน

ปัจจุบันคงลำบากประกอบกับมีพื้นฐานในการใช้สมุนไพรมาก่อนบ้างแล้ว จึงสนใจใช้สมุนไพรอย่างจริงจังและเห็นว่าสมุนไพรเป็นพืชที่อยู่ตามป่าหาได้ง่ายและสะดวกถึงแม้จะหายขาด” ส่วนใหญ่ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้มีความรู้ในด้านการใช้สมุนไพรกันทั่วครอบครัว ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและเพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน มีการแนะนำให้แก่คนที่ไม่รู้เพื่อให้สามารถนำไปใช้และดูแลรักษาสุขภาพต่อไปได้ แต่หากมีอาการเจ็บป่วยที่รุนแรงจะนำไปรักษาที่โรงพยาบาลและรักษาในด้านอื่นๆ ต่อไป

ในส่วนของการใช้ในปัจจุบัน หากเป็นการเจ็บป่วยที่พอจะรักษาตนเองได้หรือเจ็บป่วยเล็กน้อย เช่น ปวดท้อง ท้องอืดท้องเฟ้อ ท้องเสีย ไข้ ไข้หวัด โรคกระเพาะอาหารท้องผูก เกล็ดขี้ดออกก็จะรักษาตนเองโดยใช้สมุนไพรที่ส่วนใหญ่มีปลูกกันทุกบ้าน โดยปลูกรอบบ้านกันอยู่แล้ว หรือหากไม่มีก็ไปหาหมอพื้นบ้านเพื่อขอคำแนะนำรักษา รวมทั้งขอตัวยาสมุนไพรด้วย เช่น หากรักษาอาการท้องผูก ชาวบ้านก็จะใช้ไพล (ปูลุย) ผนใส่น้ำกิน ซึ่งไพลก็จะมีปลูกกันบริเวณรอบๆ บ้านอยู่แล้วหรือการเอาใบมะกาคัดมน้ำกินก็สามารถรักษาอาการท้องผูกได้เช่นกัน จะเห็นว่าสมุนไพรเหล่านี้สามารถหาได้ง่ายเพราะมีการปลูกบริเวณบ้านกันทั่วครัวเรือน ทำให้สะดวกต่อการใช้ได้ทันทีหากเกิดอาการเจ็บป่วยหรือหากเป็น ไข้ก็หายาสมุนไพรจากหมอพื้นบ้าน ซึ่งหมอพื้นบ้านก็มีการปรุงยาเพื่อจำหน่ายอยู่แล้ว การรักษาโดยการไปหาหมอพื้นบ้าน ผู้ใหญ่บ้านเล่าให้ฟังว่าหากพูดคุยกันลูกค้อหรืออยู่บ้าน ใกล้เคียงกันบางครั้งหมอพื้นบ้านก็ไม่คิดเงินกับผู้ที่มารักษาพร้อมทั้งให้ยาสมุนไพรแก่ผู้เจ็บป่วยเพื่อนำไปรักษาตนเอง เป็นความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันหากผู้ที่มีรักษาหายขาดจากอาการเจ็บป่วยก็มีความรู้สึกสำนึกบุญคุณและมีความเคารพหมอพื้นบ้าน หากมีสิ่งใดที่สามารถรักษาช่วยเหลือ ได้ก็ในช่วยเหลือทันที เช่น ในกรณีที่ผู้เคยเจ็บป่วยหายป่วยจากการรักษาของหมอพื้นบ้านที่ไม่ได้คิดเงินในการรักษา หากมีกิจธุระที่จะต้องเข้าป่าเมื่อพบสมุนไพรที่รู้จักและเป็นที่ต้องการของหมอพื้นบ้านก็จะเก็บมาให้แก่หมอพื้นบ้านเช่นกัน ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเกื้อกูลและพึ่งพาต่อกัน มีความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องทำให้เป็นชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองในด้านการดูแลสุขภาพสุขภาพได้

4.4.3.2 การใช้เป็นอาหาร

การพึ่งพาตนเองจากการใช้สมุนไพรนี้ นอกจากจะเป็นการพึ่งพาตนเองในด้านการดูแลสุขภาพแล้วการปลูกต้นไม้รอบๆ บ้านนอกจากใช้เป็นยาแล้วยังสามารถนำมาเป็นอาหารได้อีกด้วย มีสมุนไพรหลายชนิดที่นำมาประกอบอาหารได้ ซึ่งอาหารที่มาจากพืชผักพื้นบ้านหรือสมุนไพรนี้ ตามหลักการแพทย์แผนโบราณสามารถใช้ปรับธาตุในร่างกายได้ เช่น ธาตุดิน ควรรับประทาน

อาหารรสเผ็ด หวาน มัน เค็ม ซึ่งได้แก่พวกถั่วต่างๆ หัวปลี กล้วย มะละกอ ถั่วพู ฟักทอง เผือก ธาตุ
น้ำ ควรรับประทานอาหารรสเปรี้ยว ขม เช่น พวกมะกรูด มะนาว สับปะรด มะระ สะเดา ส่วนธาตุ
ลม ควรรับประทานอาหารรสเผ็ดร้อน ได้แก่ จิง ข่า ตะไคร้ กระชาย พริกไทย โหระพา กะเพรา
และธาตุไฟควรรับประทานอาหารรสเย็น จืด ได้แก่ ผักบุ้ง ตำลึง บวบก ขี้เหล็ก ซึ่งการรับประทาน
อาหารที่มีสรรพคุณเป็นสมุนไพรแบบนี้ทำให้การปรับธาตุในร่างกายอยู่ในภาวะสมดุลได้

แนวโน้มการใช้สมุนไพรในอนาคตของชุมชนแห่งนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่า จะมีเยาวชน
รุ่นหลังใช้ตามเพราะพ่อ แม่เคยใช้กันอยู่ภายในครอบครัวเมื่อเห็นพ่อแม่ใช้อะไร ลูกก็ต้องกินต้องใช้
ตามกันมาซึ่งถือว่าเป็นการกลมเกลียวทางสังคมอย่างหนึ่ง เมื่อพ่อแม่มีการกินอยู่อย่างไร ลูกก็ซึมซับ
และรับเอาวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตในแบบนั้นมา อีกทั้งภายในหมู่บ้านท่ากู๋ ได้มีการจัดทำโครงการ
สมุนไพรแพทย์แผนโบราณ โดยได้รับเงินช่วยเหลือจากเงินทุนทางสังคม หรือโครงการ SIP ซึ่งการ
ดำเนินงานของกลุ่มสมุนไพรนี้กลุ่มแม่บ้านจะเป็นผู้รับผิดชอบและดำเนินงาน รวมทั้งกลุ่มเยาวชนที่
นอกจากจะรับผิดชอบงานทางด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและรักษาป่าบริเวณม่อนคอยผักจีแล้ว ยังมี
ส่วนช่วยในกิจกรรมของกลุ่มสมุนไพรด้วย โดยการร่วมมือกันปลูกสมุนไพรทั้งในบริเวณแปลง
สมุนไพรภายในสวนสมุนไพรที่อยู่กลางหมู่บ้านและที่ม่อนคอยผักจี นอกจากนี้มีการปลูกสมุนไพร
แล้ว ยังมีการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ด้วยเช่นกัน เพื่ออนุรักษ์ป่าแห่งนี้ เช่น การนำกล้วยไม้คืนสู่ป่าและ
การปลูกไม้ยืนต้นหลากหลายชนิด

4.4.3.3 การใช้สมุนไพรในการดูแลรักษาสุขภาพต่อการพึ่งพาตนเอง

ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้ได้เลือกวิธีการรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยโดยส่วนใหญ่มักใช้
หลายๆ วิธีร่วมกันถึงแม้จะมีการไปรักษาพยาบาลกับสถานบริการของรัฐแล้วก็ตาม หลังจากนั้นได้
กลับมารักษาที่หมอบ้านและพึ่งยาสมุนไพรเป็นหลัก เป็นการพึ่งตนเองของชาวบ้านใน
การดูแลรักษาสุขภาพ เพราะสมุนไพรเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมีกันอยู่แล้วภายในชุมชนและเคยใช้มาแล้ว
ในอดีตรวมถึงการมีความรู้ในการใช้ที่ได้สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษและจากแหล่งความรู้ต่างๆ
ในปัจจุบัน ทำให้มีความสามารถในการดูแลรักษาสุขภาพของตนเองได้ในระดับหนึ่งเพราะหากเกิด
อาการป่วยเล็กๆ น้อยๆ ขึ้นมาสามารถรักษาตนเองได้ทันทีโดยใช้สมุนไพรที่มีอยู่บริเวณรอบๆ บ้าน
หรือภายในชุมชนที่มีปลูกกันทุกครัวเรือนไม่ต้องซื้อหาจากแหล่งใด เมื่อมีตัวยาคือสมุนไพรและมี
ความรู้ในการใช้สมุนไพรทำให้เกิดการรักษาตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาสถานบริการของรัฐและมี
ความสะดวกในด้านการนำสมุนไพรมาใช้เพราะหาได้ง่ายมีในชุมชน ไม่ต้องซื้อหาทำให้เกิดการพึ่ง
พาตนเองด้านการดูแลรักษาสุขภาพได้ระดับหนึ่ง

การพึ่งพาตนเองจากการใช้สมุนไพรของคนในชุมชนแห่งนี้พบว่า เกิดขึ้นจากการได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรมาจากอดีตและจนถึงปัจจุบันยังคงใช้กันอยู่ เนื่องมาจากการนำสมุนไพรมาใช้ของคนในชุมชนแห่งนี้มีลักษณะดังต่อไปนี้

- ความเชื่อในด้านสรรพคุณของตัวยาที่มีความเชื่อว่าสมุนไพรสามารถรักษาอาการเจ็บป่วยได้หายขาดมากกว่าการรักษาโดยใช้ยาแผนปัจจุบันเพียงอย่างเดียวและเชื่อว่าสมุนไพรเป็นสิ่งที่ได้มาจากธรรมชาติ จึงไม่มีผลตกค้างหรืออาการข้างเคียง เหมือนกับยาแผนปัจจุบัน
- วิธีการปฏิบัติที่ค่อนข้างง่ายในการใช้เพราะสมุนไพรบางอย่างมีอยู่บริเวณรอบบ้านหรือหากไม่มีที่บ้านของตนเองก็สามารถหาได้ภายในหมู่บ้านและถ้าหากหาไม่ได้จริงๆ ก็ซื้อยาสมุนไพรที่ปรุงแล้วจากหมอพื้นบ้าน ซึ่งมียาตามตำรับต่างๆ ที่ปรุงไว้แล้วหลายชนิด
- มีความสะดวกในการนำสมุนไพรมาใช้ เนื่องจากพื้นที่ในชุมชนแห่งนี้มีอาชีพในการทำการเกษตรจึงมีโอกาที่จะปลูกสมุนไพรเพื่อมีสมุนไพรไว้ใช้ในวันข้างหน้า ประกอบกับพื้นที่ที่อยู่ติดกับเขตป่าซึ่งมีสมุนไพรหลากหลายชนิดเมื่อชาวบ้านพบสมุนไพรก็จะนำมาปลูกไว้ส่งผลให้ในปัจจุบันเกือบทุกครัวเรือนมีการปลูกสมุนไพรบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ด้านการนำมาทำยานั้นในส่วนของชาวบ้านมักจะเป็นการทำยาในขั้นตอนที่ไม่ยุ่งยากมากนัก เช่น การนำส่วนของสมุนไพรสดๆ มาใช้โดยการตำเพื่อพอกหรือโปะ หรือการนำสมุนไพรมาขงน้ำร้อนหรือต้มดื่ม รวมถึงการนำมาปรุงอาหารชนิดต่างๆ ซึ่งเป็นการใช้สมุนไพรตัวเดียว ส่วนการทำยาที่มีขั้นตอนมากขึ้นมักจะเป็นกลุ่มหมอพื้นบ้านที่ต้องมีการนำมาเข้ายาตามตำรับต่างๆ ซึ่งต้องใช้สมุนไพรหลายชนิดด้วยกัน
- ประเพณี เป็นสิ่งที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษซึ่งมีการใช้สมุนไพรกันมาตั้งแต่อดีตทำให้เกิดการกลมเกลียวทางสังคมเกิดเป็นความเคยชินในการปฏิบัติ เนื่องจากเป็นประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่รุ่น ปู่ ย่า ตา ยาย และพ่อ แม่ ก็ยังมีการใช้สืบทอดกันมา
- เศรษฐกิจในส่วนนี้นับว่าเป็นส่วนน้อยที่คนภายในชุมชนจะคำนึงถึงในการเลือกใช้สมุนไพรเนื่องจากภายในชุมชนแห่งนี้มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีแต่ไม่ถึงกับร่ำรวยเพราะมีรายได้จากการเกษตรอย่างต่อเนื่องจากการปลูกข้าวโพดฟักอ่อน และ

ทำสวนต้นไม้รวมถึงการเลี้ยงสัตว์ หากไปรับการรักษาที่สถานบริการของรัฐก็มักเสีย
ค่าใช้จ่ายไม่มากเนื่องจากมีบัตรสงเคราะห์กันเกือบทุกครัวเรือน หากเจ็บป่วยไม่รุนแรง
ก็ใช้สมุนไพรในการดูแลรักษาตนเอง

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University